

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ГУМАНІТАРНИЙ
ВІСНИК

ЧИСЛО 35

ЧЕРКАСИ  2022

Засновник і видавець:

Черкаський державний технологічний університет.

Заснований у грудні 1999 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 6062 від 16.04.2002.

Виходить двічі на рік.

Число 35 друкується згідно з рішенням вченої ради Черкаського державного технологічного університету, протокол №16 від 20.06.2022.

Редакційна колегія:

Головний редактор:

*Бойко Анжела Іванівна, доктор філософських наук, професор,
Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, Україна*

Члени редколегії:

*Богданов Володимир Семенович, доктор філософських наук, професор,
Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, Україна*

*Григор Олег Олександрович, доктор політичних наук, професор,
Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, Україна*

*Даценко Вікторія Станіславівна, кандидат філософських наук, доцент,
Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, Україна*

*Дуйкін Василь Романович, доктор філософських наук, професор,
Черкаський державний технологічний університет, Київ, Україна*

*Кожем'якіна Оксана Миколаївна, доктор філософських наук, професор,
Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, Україна*

*Махія Наталія Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор,
Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, Україна*

*Яковець Інна Олександрівна, доктор мистецтвознавства, доцент,
Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, Україна*

Відповідальний секретар: *Астапова-Вязьміна Олена Ігорівна, кандидат філософських наук, доцент, Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, Україна*

Адреса редакції: Черкаський державний технологічний університет, бульвар Шевченка, 460, к. 709, м. Черкаси, 18006, **E-mail:** philosophy@chdtu.edu.ua

Гуманітарний вісник : зб. наук. праць. – Число 35 / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси : ЧДТУ, 2022. – 69 с.

Черговий випуск «Гуманітарного вісника» складають публікації, спрямовані на висвітлення й обговорення широкого кола оригінальних досліджень з актуальної філософської проблематики.

Для науковців, викладачів та здобувачів вищої освіти.

УДК 1

За точність посилань та достовірність фактичного матеріалу відповідальність несуть автори. Редакція може не поділяти погляди авторів.

ЗМІСТ

Вступне слово Бойко А. І.	4
Ігор Скловський, Віра Аксьонова Гуманітарна освіта в Україні як фактор боротьби за становлення європейських цінностей в умовах війни	5
Микола Куницький Парадокси демократії у сучасній політичній теорії.....	13
Вікторія Даценко Змінений формат мистецтва	30
Денис Рожков, Олександр Мартинов, Вікторія Даценко Зміна світогляду українців у воєнний час (соціально-економічні проблеми)	37
Діана Шишкіна, Анжеліка Олексійчук, Ілля Гризунов, Вікторія Даценко Морально-психологічний стан черкащан у період війни.....	50
Олена Астапова-Вязьміна Філософський музей: обґрунтування концепту смыслових візуалізацій філософських ідей.....	60

CONTENTS

Introductory word Boiko A. I.	4
Ihor Sklovsky, Vera Aksonova Humanitarian education in Ukraine as a factor of struggle for the establishment of European values in the conditions of war	5
Mykola Kunitskiy Paradoxes of democracy in modern political theory	13
Viktoriia Datsenko Changed art format	30
Denys Rozhkov, Oleksandr Martynov, Viktoriia Datsenko Change of Ukrainians' outlook in the wartime (socio-economic problems)	37
Diana Shishkina, Anzhelika Oleksiychuk, Illya Grizunov, Viktoriia Datsenko Moral and psychological state of Cherkasy citizens during the war	50
Olena Astapova-Viazmina The philosophical museum: an attempt to ground meaningful visualizations of philosophical ideas	60

Вступне слово головного редактора

Чергове число наукового видання «Гуманітарний вісник» у Черкаського державному технологічному університеті виходить у новому форматі, який орієнтовано переважно на наукові пошуки здобувачів вищої освіти освітніх рівнів бакалавра, магістра, доктора філософії. Опубліковано роботи як представників Черкаського державного технологічного університету, так й інших закладів освіти. У такий спосіб політика запропонованого на розгляд читачів видання спрямована на створення наукового простору для висловлення власних, іноді суперечливих позицій авторів, які цікавляться соціально-гуманітарною проблематикою.

Темами наукових статей представлено коло наукових інтересів, які знаходяться в центрі сучасних соціально-філософських тенденцій.

З часів Джона Роулза відбувається орієнтація політичної філософії не на розроблення або обґрунтування теоретичних імперативів, а на можливості їх практичного застосування. Представлене широкому загалу наукове видання присвячено саме можливості практичного застосування розроблених ідей та концепцій.

Сучасна Україна формує та визначає свої унікальне місце на інтелектуальній карті Європи. Запропоновані теми наукових розвідок мають виражену проукраїнську орієнтацію та європейський вектор спрямування.

У колі сучасної політичної філософії перебувають питання освіти як можливості формування майбутнього, аналіз сучасних тенденцій освіти та викликів, які стоять перед сучасною освітою; науковців цікавлять проблеми сучасної демократії та її спроможності відповідати новим вимогам часу – війни, пандемії, збільшення рівня конфліктності.

Видання містить статті, які присвячені проблемам сучасного мистецтва як особливої форми світогляду.

Окрему увагу варто привернути до публікацій статей здобувачів освіти освітнього рівня «бакалавр». Своєрідна проба пера та пошуку себе, можливість висловити позицію і теми, які є важливими саме для сучасної молоді. Представлені ними наукові доробки містять аналітику щодо самостійно розроблених та проведених соціологічних досліджень в доволі складний воєнний час повномасштабної агресії росії проти України.

Видання також містить матеріал, важливий для подальшого розвитку освітньої програми «Політична філософія» щодо створення та втілення концепції музею філософської думки в Черкаському державному технологічному університеті.

Отже, чергове число «Гуманітарного вісника» Черкаського державного технологічного університету у філософському форматі є концептуальним, практикоорієнтованим і містить наукові розвідки з актуальних питань соціально-гуманітарної проблематики.

З повагою

Анжела БОЙКО

УДК 378:124.5(4)]''364''

Ігор Скловський,*д-р філос. наук, доцент,**ДЗ «ПНПУ ім. К. Д. Ушинського»***Віра Аксьонова,***д-р філос. наук, доцент,**Льотна академія Національного авіаційного університету*

ГУМАНІТАРНА ОСВІТА В УКРАЇНІ ЯК ФАКТОР БОРОТЬБИ ЗА СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Статтю присвячено формуванню в Україні політичної нації в ході інноваційних трансформацій патріотичних цінностей в умовах сучасної російсько-української війни. Представлено авторське бачення засадничих цінностей національної системи філософсько-патріотичних знань. Проаналізовано набуток стародавніх цивілізацій і сучасної науки – у контексті розвитку діалектики антропологічного та переосмислення концепції взаємодії людини і суспільства. Нині в Україні активно відроджується громадська повага до досвіду самокритичного розуміння постмодерної європейської думки, чому значною мірою сприяє система гуманітарної освіти. Об'єктивно стають затребуваними такі специфічні характеристики духовності людини, як шляхетність, професіоналізм, патріотизм, креативність, інформативність, громадська активність, які можуть сприяти прогресивному розвитку суспільства й особистості, збереженню вільного життя і виживанню локально-етносоціальних утворень у військових умовах.

Ключові слова: *політична нація, патріотичні цінності, антропоцентризм, антропологізм, трансформації.*

Гуманітарна освіта демонструє філософську мудрість і соціальну силу діалектики людини, яка завжди була предметом антропологізації онтологічного дискурсу, подолання суперечності між суспільством та індивідом, особливо в умовах війни. «До Сократа приходили з питаннями про добро і зло, справедливість та законність, що є красиве та потворне? ... Протистояти його загальногрецькій популярності було майже неможливо. Ще менш можливо було для його багаточисельних співрозмовників перемагати його в різноманітних суперечках... Його довго терпіла влада, що вважала себе демократичною... але не витримала цієї доброзичливої іронії» [7, с. 17–18].

У сучасному духовному просторі України рельєфно йде формування політичної нації, відбуваються інноваційні трансформації патріотичних цінностей. Під час військового протистояння змінюються філософські концепції взаємодії людини і суспільства. Тому без філософського осмислення

гуманітарного адекватна сучасної стадії антропологізму неможливе подолання інерції відчуження людини від влади, людини від людини, людини від природи, що відображає труднощі входження України у складні еволюційно-соціокультурні процеси країн європейського світу, які детерміновані суспільними змінами і трансформаціями становлення політичної нації. Відбувається суб'єктивізація змін у європейському просторі навколо суверенітету України, становлення нової моделі цивілізованої української людини. В гуманітарній освіті саме філософам належить пріоритет впливу на сучасні покоління, які намагаються зрозуміти глибину апорій Сократа (зокрема, «Я знаю, що нічого не знаю») [3].

Мета статті – проаналізувати основні фактори та представити авторське бачення щодо напрямів розвитку гуманітарної освіти в Україні у контексті сучасних цивілізаційних викликів.

Постнекласичний аналіз когнітивних структур цивілізованого буття розкриває нові антропологічні рівні історичної діалектики особистості, що полягають в оволодінні гуманістичним кодом за екстремальних умов і жанрами дискурсу метафізики та діалектики історії. «Дух Сократа» як цивілізаційна фаза стародавніх Афін істотно визначає позитивні можливості філософії. Антропологізм гуманітарної освіти створює умови для відтворення героїзму соціальних акторів та впливів конкретних харизматичних особистостей на історичний процес. «Казус Сократа» являє собою новий тип виду Homo Liber у розумінні комунікативних та інформаційних детермінант постмодерної людини і суспільства. Інновації антропологічних засад афінського філософа діють у контексті соціалізації європейського націотворення, обумовлюючи діалектику смисложиттєвих орієнтирів антропологізму, потребуючи розширення меж свободи історичного простору.

Під час становлення української політичної нації людина проходить «антропологічний іспит» через формування нових історико-етнонаціональних сенсів буття, що детерміновані діалектикою цивілізаційних процесів [11]. Метафізичний вимір антропологічної фази етносоціальних перетворень відбувається в умовах особистісного комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу діалектики цивілізаційності буття (Сократ, Платон, Аристотель, Т. Шевченко, І. Франко) та обумовлює антропоцентричний контекст європейського простору (В. Винниченко, М. Грушевський, О. Лосєв, П. Сорокін). Дослідження гуманістичної трансформації сучасної людини за умов гострого міждержавного протистояння обумовлює дух нової моделі націотворення – оптимізує символи діалектики європейських гуманітарних інтенцій (М. де Сервантес). Так, наприклад, образ Сократа інтерпретується у символі «Дон Кіхота» [8], що є алегорією постнекласичного антропоцентризму європейських цінностей у вихованні (Я. Корчак, А. Макаренко, В. Сухомлинський). Лицарське служіння Вітчизні у душі ідеалів Сократа відтворює сценарій духовного виходу зі стану кризового суспільства (А. Бойко, Є. Борінштейн, Ф. Кессіді, В. Ситковський, О. Халапсіс).

Подолання суперечностей існування і сутності націотворення сприяє новій формі антропологічної парадигми гуманітарної освіти: інформаційно знімає поверховий аналіз і української політичної нації, і європейського простору, відтворює постнекласичний погляд на становлення духу еліти і навіть обмежує невігластво носіїв сепаратизму, колабораціонізму та конформізму. Поглиблення державно-відтворювальної діяльності патріота на фоні військового «екстриму» політичного розвитку несе не очікувані громадою зміни в сучасній економічній, військово-політичній, культурно-світоглядній сферах суспільства, до яких слід віднести формування глобально-комунікативного простору, фундаментальних соціокультурних зсувів у свідомості звичайної людини.

Антропоцентричні зміни цивілізованої людини обумовлюють становлення інтегрального соціокультурного простору, де перехрещуються централізм та децентралізм, дух європейського простору (з античних часів) та відображення протидії свідомих прихильників цивілізації проявам дикунства та варварства. Антропоцентричне «дорослішання» людини в Україні відображає особливості історичних концептів змін звичайних та надзвичайних форм національного буття. «Весь цей новий період філософсько-естетичної думки Греції (5 ст. від Р. Х. – *Авт.*) характеризується ... як антропологізм... середньої класики..., незвичайним чином відточувала та загострювала суб'єктивне людське життя» (О. Лосев).

Ймовірно онтологічно-віртуальне як діалектично-трансцендентне пов'язує з метафізикою історії відтворення проявів свободи народу, відкинувши антропологічне «зачарування» софістикою деяких популістських проектів імперських радикалів, або, навпаки, загострення суперечок лібералів і демократів, оскільки антропоцентризм гуманітарної освіти робить руйнівними дії носіїв «кволої демократії». Відомий представник середньої фази цивілізації стає спостерігачем циклічності подій, і абсолютно невільним у своєму конформізмі, якщо ми, за онтологією, розв'яжемо проблему поваги до гуманітарно-сократівських чеснот істини [1]. Культурно-історичні пошуки в умовах військового протистояння здійснюються патріотами з надією на філософський Дух гуманістичної культури «фаустівської людини», що зумовлює потреби у метафізичному і гуманістично-сократівському підході до антропоцентричних вимірів становлення політичної нації. Метафізика історії є необхідним носієм розробки сучасної європейської культурної парадигми (О. Халапсіс). Так, професор Є. Борінштейн та його школа соціокультурної динаміки намагаються тлумачити дуже широко витoki і сутність антропоцентризму.

Отже, всі історичні народи полюбляють власних героїв – патріотів, які мають покликання понад за все боротися й за Вітчизну та істину, й за сенс відтворення загальнолюдських ідеалів. Українська нація має свою силу і Бога, які отримані часто-густо за незвичних та чудових обставин. Гуманістика соціокультурної динаміки «відчуває» віктимність поточного моменту як носія удосконалення розумових здібностей звичайних громадян, що пов'язані з

повагою гідності людини, яка створена «за образом і подобою Бога», на думку християнських богословів та прихильників національної гідності цивілізованої людини. Поступово складаються різні соціокультурні напрями сократівського духу громадської думки, зокрема за українським досвідом, що в певному сенсі одним із перших в Європі є двигуном антропоцентризму інтелігентності європейського простору.

На думку гуманістів, «інтелігенту притаманне: розуміння життя заради загального благоденства, індивідуального життя як квінтесенції суспільно-історичних відносин, прагнення до ліквідації недосконалості життя, перетворення свого життя в активний або потенційний подвиг» (О. Лосєв). Окремі фрагменти філософсько-патріотичних знань почали складатися вже в стародавніх цивілізаціях і пов'язані з розвитком діалектики антропологічного процесу та ускладненням суспільно-виробничої практики. У західній цивілізації доби Відродження йшов потік наукової літератури, використовувались громадські новації. Зараз їх сенс передається як поняття «гуманітарна парадигма», що пов'язана з християнізацією, соціокультурними змінами України-Русі, гетьманською величчю. У наших корифеїв глибинні визначення субстанційних засад буття час від часу визначені у поняттях філософсько-релігійних та діалектики теологічних взаємозв'язків.

Цілісність Бога у монотеїзмі є історичним фактом, наслідком усвідомлення історичним народом цінностей соціокультурного буття. Його суто виховна та громадська цілісність закладена в розуміння саме трипостасної природи Слова та пов'язана з усвідомленням Його як Керманича, Судді, Батька, Всюдисутнього, Всемогутнього, тобто Всевишнього – носія діалектики «універсальної любові» (М. Бердяєв, О. Лосєв, Г. Сковорода, П. Юркевич). Своєрідне глибинне підвищення сенсу філософсько-національної культури може бути об'єктивною обставиною того, що у працях носіїв ідеї людиновимірності буття запропоновані також перспективні тексти для критичного переосмислення всіх ціннісно-нормативних систем, більш глибокого вивчення синтезу релігії, гуманістики різних культурних етик, ділової раціональності майбутнього фахівця європейського рівня. Дух афінських мислителів (Сократ, Платон, Аристотель) як пізнання духу історичного етносу відбувається за метафізичною лінією сходження від «ідеї-форми держави» до софіологічного розуміння громадського духу історичної нації, яка є виявленням діалектики екзистенції його сутності, але за нормами, що визначені суспільною та особистісною свободою.

У духовно-ціннісному просторі національної ідеї існує окрема діалектична ієрархізація епістемологічних принципів пошуку істини, оскільки Божественний ейдос патріотичної екзистенції прищеплює молоді духовну приналежність до свого роду (народу), враховування ознак історичної Свободи. Відомо про те, що «краса, як і все, що існує ..., обов'язково є єдністю і боротьбою протилежностей. Ця єдність, як боротьба, про що говорить нам тільки вивчення самої дійсності» (О. Лосєв).

Роздуми про еволюцію метафізичного пізнання української системи формування патріотичної людини відзначає те, що є необхідність оновлення громадської ходи цивілізованого діалогу та його якісної трансформації на основі досвіду історичної рефлексії національної ідеї. Це стосується історичної пам'яті, що з часів античності вплинула на самовизначення духовної еліти Києво-Руської держави і суспільства, а потім – і на політичну взаємодію носіїв офіційної влади та альтернативного демосу. У демократично-патріотичній взаємообумовленості зв'язків наставника і вихованця один до одного взагалі з'ясовуються наміри патріотичних людей заради досягнення якомога кращого життя Вітчизни. Дух громадського антропологізму європейського мислення має онтологічний статус, підкреслюючи можливості в гуманітарній сфері поступового розповсюдження феномена «громадського донкіхотства», оскільки діалектика матеріалізує найвідоміші трансцендентні аксіоми пізнання суперечливості буття. Ось чому антропологічне є світське та духовне, громадянське і релігійне, світоглядне явище. Гуманітарне пізнання історичних парадоксів антропоцентричної фази цивілізації через феномен «кризового суспільства» номінує постнекласичні сценарії метафізики історії. Можна осмислити освітлювання етнокультурного розуміння громадянської позиції «маленької людини», сутнісних наслідків софістичного перекинування цивілізаційної саморегуляції соціокультурного простору, навіть у номінації дій колишнього імперського сателіта – «малоросійської спільноти», з тим, щоб формувати гідні патріотичні обрії. Філософія принципів саморегулятивності людини, що онтологічно сполучені духовною елітою, відтворює дух свободи, зміцнює європейську цивілізаційність позиції соціальних акторів. Її часто-густо профанують нестійкі (штатні) представники-імітатори «футурологом вульгарного соціологізму». Однак позитивним є те, що зараз в Україні активно відроджується громадська повага до досвіду самокритичного розуміння постмодерної європейської думки.

Критичний розгляд змагання моделей розвитку українського суспільства і стратегій, які запроваджені для вирішення проблем збереження цивілізованості держави, соціуму, людини, пов'язаний навіть із військовим захистом гідності історичної нації та надією на щасливе майбутнє всіх складових молодого демократичного суспільства. На шляхах оптимізації діє дух актуалізації онтологом процесу соціокультурних змін. Націотворення тоді трансцендує дії філософів і політиків стосовно захисту історичності нашого народу, який, попри гібридні ускладнення, спроби анексії Криму і Донбасу, може вивести власну «стежку» у здійсненні соборності держави у душі демократично-патріотичних перетворень. Модель оптимальної європейської демократії завдяки системному підходу до інформаційних проблем європейського простору відтворює адекват політичній нації. Дух надії виникає в суспільстві, яке намагається поступово опанувати критерії «еталонної цивілізації». Якщо дивитись на зміни, що супроводжують сучасний розпад неосталінізму, суттєво впливаючи на будь-яку глобальну чи локальну кризу етносоціальних відносин, можна побачити, що все починалося з руйнування

стереотипів, створення духу гуманітарних цінностей на користь національних ідеалів. Логіка становлення політичної надії спрямована проти малоросійської меншовартості, яка, обожаючи міфологеми про «імперську націю», котра оперує нібито субстанціальними поняттями, такими як «національне життя», «історичний час», «історичний етнос», відкидає їх врешті-решт на «трансцендентне узбіччя». Дух соціокультурного простору в європейському вимірі є не стільки сукупність філософських ідеалів, скільки антропоцентризму гуманітарних цінностей, – це базова фундаментальна властивість онтології молодої людини як ідеальної особистості. В антропологічній фазі діалектика духу цивілізованості носіїв європейської культури є основою не тільки професійного довголіття, а й життєвого благополуччя, навіть під час вільної чи невільної зустрічі «маленького українця» з вимогами «екстремалів» кризового буття.

Висновки. Всі ці зміни історичного процесу спричиняють те, що об'єктивно стають затребуваними такі специфічні характеристики духовності людини, як шляхетність, професіоналізм, патріотизм, креативність, інформативність, віктимність громадської активності, які можуть сприяти прогресивному розвитку суспільства й особистості, збереженню вільного життя і виживанню локально-етносоціальних утворень навіть у військових умовах. Практика становлення системи європейських цінностей і соціокультурних перетворень свідчить, що, коли в соціумі порушуються умови формування гармонії відносин «громадянин – держава» і послаблюється етносоціальна взаємодія, то дезорганізується і розхитується увесь державно-соціальний організм, який відзначається колізіями в гуманітарній сфері, попри негативне замовчування про суперечливий розвиток особистості і про кризовий соціум, оскільки держава, суспільство, людина перестають бути цілісною системою, «єдиним тілом», тому що порушуються субстанційно-кореляційні зв'язки між усіма складовими інформаційного поля, освітосферою та філософсько-інноваційною діяльністю.

Соціальне значення проблеми антропології гуманітарних цінностей політичної нації полягає у розкритті громадського розуміння аспектів комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу діалектики поточного моменту, визначення аксіологічних вимірів інформації та інформатизації. Гуманітарна освіта у такому разі, навіть коли дуже критикує небезпечні прояви сфери управлінської діяльності, є необхідним моментом громадських зрушень за умов глобальної кризи, потребує від людини-фахівця пошуку внутрішньої правди і високих зразків філософської культури, одержання індивідом особливих лицарських якостей, засвоєння категорій, близьких до релігійних (почуття особистої гідності, відповідальності, духу свободи, постійного самоочищення і любові до Вітчизни, до ближнього). Реформатори впевнені у тому, що метафізика історії обумовлює становлення суб'єктів євроінтеграції, а українська політична нація може цивілізовано діяти, тобто еволюційно долати кризовий стан націотворення, попри «закон штучного відтворення хаосу глобальних систем» тощо.

Список використаних джерел

1. Аксьонова В. І., Скловський І. З. Гуманістичний контекст соціокультурного простору України. *Наукове пізнання: методологія та технологія: наук. журн.* / Борінштейн Є. Р., гол. ред. 2015. № 2 (35). С. 12–16.
2. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 400 с.
3. Кессиди Ф. Х. Сократ. 2 изд., доп. Москва: Мысль, 1988. 220 с. (Мыслители прошлого).
4. Корчак Я. Как любить детей: пер. с польск. Москва: Знание, 1968. 960 с.
5. Лосев А. В. История античной эстетики. Софисты. Сократ. Платон. Москва: АСТ; Харьков: Фолио. 2000. 846 с.
6. Лосев А. Страсть к диалектике. Москва: Наука, 1990. С. 46.
7. Платон. Соч.: в 3 т.; пер. с древнегреч.; Лосев А. Ф. Жизненный и творческий путь Платона / под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса. Москва: Мысль, 1968. Т. 1. С. 5–74.
8. Снегір'ова В. Мигель де Сервантес. «Дон Кіхот». «Печальний образ» чи пародія. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2014. № 4. С. 21–22.
9. Сорокин П. Проблемы социального равенства. Человек. Цивилизация. Общество: пер. с англ. Москва: Политиздат, 1992. С. 245–252.
10. Сократ и его время. Исторический очерк В. Д. Ситковского. Санкт-Петербург: Изд-во Я. Башмакова, 1910. 110 с.
11. Халапсис А. В. Зеркало Клио. Метафизическое постижение истории: монография. Днепр: Адверта, 2018. 384 с.

References

1. Aksonova V. I., Sklovskiy I. Z. Humanistychnyi kontekst sotsiokulturnoho prostoru Ukrainy. *Naukove piznannia: metodolohiia ta tekhnolohiia: nauk. zhurn.* / Borinshtein Ye. R., hol. red. 2015. № 2 (35). S. 12–16.
2. Borinshtein Ye. R. Osoblyvosti sotsiokulturnoi transformatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva: monohrafiia. Odesa: Astroprynt, 2006. 400 s.
3. Kessidi F. Kh. Sokrat. 2 izd., dop. Moskva: Mysl, 1988. 220 s. (Mysliteli proshlogo).
4. Korchak Ya. Kak liubit detei: per. s polsk. Moskva: Znaniye, 1968. 960 s.
5. Losev A. V. Istoriya antichnoy estetiki. Sofisty. Sokrat. Platon. Moskva: AST; Kharkov: Folio. 2000. 846 s.
6. Losev A. Strast k dialektike. Moskva: Nauka, 1990. S. 46.
7. Platon. Soch.: v 3 t.; per. s drevnegrech.; Losev A. F. Zhiznennyi i tvorcheskiy put Platona / pod obshch. red. A. F. Loseva i V. F. Asmusa. Moskva: Mysl, 1968. T. 1. S. 5–74.
8. Snehirova V. Myhel de Servantes. «Don Kikhot». «Pechalnyi obraz» chy parodiia. *Vsesvitnia literatura v suchasni shkoli*. 2014. № 4. S. 21–22.
9. Sorokin P. Problemy sotsialnogo ravenstva. Chelovek. Tsivilizatsiya. Obshchestvo: per. s angl. Moskva: Politizdat, 1992. S. 245–252.
10. Sokrat i ego vremia. Istoricheskiy ocherk V. D. Sitkovskogo. Sankt-Peterburg: Izd-vo Ya. Bashmakova, 1910. 110 s.
11. Khalapsis A. V. Zerkalo Klio. Metafizicheskoe postizheniye istoriyi: monografiia. Dnepr: Adverta, 2018. 384 s.

Ihor Sklovsky,

*Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky*

Vera Aksonova,

*Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Flight Academy of the National Aviation University*

HUMANITARIAN EDUCATION IN UKRAINE AS A FACTOR OF STRUGGLE FOR THE ESTABLISHMENT OF EUROPEAN VALUES IN THE CONDITIONS OF WAR

The article is devoted to the formation of a political nation in Ukraine in the course of innovative transformations of patriotic values in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war. The author's vision of the fundamental values of the national system of philosophical and patriotic knowledge is presented. The achievements of ancient civilizations and modern science are analyzed in the context of the development of anthropological dialectics and the reinterpretation of the concept of interaction between man and society. Currently, public respect for the experience of self-critical understanding of postmodern European thought is actively reviving in Ukraine, which is largely facilitated by the humanitarian education system. Objectively, such specific characteristics of a person's spirituality as nobility, professionalism, patriotism, creativity, informativeness, public activity, which can contribute to the progressive development of society and the individual, the preservation of free life and the survival of local ethno-social formations in military conditions, are becoming in demand.

Keywords: *political nation, patriotic values, anthropocentrism, anthropologism, transformations.*

УДК 321.7

Микола Куницький,*канд. політ. наук, ст. викладач кафедри філософських і політичних наук,
Черкаський державний технологічний університет***ПАРАДОКСИ ДЕМОКРАТІЇ У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ**

Наприкінці минулого століття на передній план в економіці вийшли наукомісткі галузі, що супроводжувалося розвитком різноманітних інформаційних технологій та глобальною комп'ютеризацією. Під впливом цих змін наприкінці ХХ ст. створилося так зване інформаційне чи постіндустріальне суспільство. Пізніше термін «постіндустріальне суспільство» почав застосовуватися академічним співтовариством для опису тих змін, які відбулися із соціальною структурою, а також нових способів соціальної та політичної організації людських спільнот.

В епоху глобалізації демократія стикається з низкою критичних проблем: зниження довіри громадян до демократичних політичних інститутів та політичних лідерів, втрата формальної легітимності демократичними інститутами, які ставлять під загрозу саме існування демократії в її «класичному» розумінні. Сучасне інформаційне суспільство викликає нові загрози демократії, які пов'язані з широким застосуванням політиками та медіахолдингами маніпулятивних технологій, що виражається в уніформізації політичної культури, персоналізації політики, падінні ролі та значення принципу громадянської участі.

В статті розкрито сутність і зміст основних факторів кризи демократії та представлено базові висновки щодо головних аспектів розвитку демократії ХХІ ст., а також охарактеризовано концепцію «постдемократії». Концепція постдемократії розглядається як теоретичне відображення сучасного етапу у розвитку демократії, пов'язаного з новими загрозами демократії.

Ключові слова: *демократія, криза демократії, постдемократія, політична комунікація, засоби масової інформації, демократичне суспільство.*

Основними характеристиками постіндустріального суспільства є: інтенсифікація науково-технічного прогресу, зниження значущості матеріального виробництва (що виявляється у зниженні його частки у валовому національному продукті), розвиток сфери послуг та інформаційних технологій, підвищення ролі наукових досліджень та інновацій, поява нового соціального прошарку – інтелігенції, а також спільноти експертів та технократів.

Сьогодні весь світ обплутаний інформаційними мережами, що пов'язано з розвитком нових інформаційних технологій та посиленням взаємозалежності між різними сферами суспільного життя. Так, наприклад, засоби масової

інформації (ЗМІ) забезпечують сьогодні безперервний зв'язок між політикою, економікою та культурою. Телебачення, газети, радіо та Інтернет є основними джерелами інформації для громадян у всьому світі і, як наслідок, формують інформаційне поле культурного та політичного розвитку суспільства. Суспільство, в свою чергу, не є пасивним споживачем продуктів, що випускаються засобами масової інформації: індивіди активно сприймають те, що їм говорять і показують, і на основі отриманої інформації формують власну думку про події, що відбуваються у світі. Рішення виборців, наприклад, часто формується під впливом передвиборчої агітації та прямої чи прихованої реклами кандидата у ЗМІ. Більше того, в медійній сфері формується політичний порядок денний: як вдало сформулював Б. Коен ще в 1963 р. у своїй теорії порядку денного: «преса насилу може нав'язати людям, що думати, але вона з великим успіхом говорить їм, про що думати». Враховуючи зростаючу з кожним днем роль ЗМІ, політологи оцінюють їх значення з погляду впливу на стан демократії у різних країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу феномена демократії в зарубіжній та вітчизняній науці присвячено значну кількість робіт. Різні періоди розвитку демократії досліджували Р. Арон, З. Бжезинський, О. Бабкіна, М. Вебер, Д. Вей, В. Гельман, А. Л. Даймонд, Р. Даль, Х. Кітчелт, А. Колодій, М. Н. Латигіна, М. Ліпсет, А. Ю. Мельвіль, М. Пантін, А. Пшеворський, Д. А. Растоу, В. Фрітц, Е. Фінкель С. Хантінгтон та багато інших. Однак, незважаючи на велику кількість праць, проблеми становлення, розвитку та кризи демократії є актуальними до сьогодні та потребують подальших досліджень.

Мета статті – проаналізувати основні фактори кризи демократії та представити базові висновки щодо головних аспектів розвитку демократії ХХІ ст.

Характер сучасних ЗМІ є суперечливим, що виражається в оцінках їх діяльності: «У галузі вивчення засобів масової інформації ми знову виявляємо колишні погляди, що розходяться, на громадську думку або як раціональне особистісне вираження точки зору, або як масову маніпуляцію суспільством» [10]. Позитивний погляд підтримується тими, хто вірить у благодіючу силу ЗМІ, зокрема вважається, що опитування громадської думки допомагають громадянам висловлювати свою точку зору, а уряду чути про побажання громадян. Однак для більшості представників академічної спільноти властиві більш песимістичні погляди на роль ЗМІ у демократичному процесі: засоби масової інформації розглядаються як найпотужніший ресурс маніпуляції та «оболванювання» населення.

Проблематика мас-медіа розглядається, зокрема, у рамках концепції постіндустріального суспільства, видатним представником якої є Д. Белл. Основні ідеї Д. Белла були сформовані в контексті американської ліберальної соціології 1950-х та 1960-х рр., яка відображає переможний настрій американських еліт на той час. У 1960 р. Д. Белл опублікував велику добірку статей під назвою «Кінець ідеології», в якій стверджувалося, що лібералізм

виграв битву проти тоталітаризму на Заході. Такі факти, як підвищення рівня життя та досягнення політичних прав робітниками, на думку вченого, проклали шлях до більш стабільного суспільства, в якому ідеологічна боротьба за фундаментальні політичні ідеали вже не є актуальною [10]. Д. Белл вважав, що капіталістичний табір все ж таки запропонував більш привабливу політичну та економічну модель для країн, що розвиваються, ніж соціалізм. На думку вченого, головним двигуном у суспільному розвитку є саме технічний прогрес. Висунута автором концепція деідеологізації передбачає відмову від ідеологічної діяльності держави: «прогрес демократії йде паралельно із утвердженням все більшої свободи окремого індивіда від маси, подоланням характеру тих ідеологій, які наклали свій відбиток на світ ХХ століття» [10]. Д. Белл стверджує, що в сучасному суспільстві завдяки науково-технічним досягненням існують раціональні методи вирішення нових проблем, отже, зникає потреба у будь-якій державній ідеології. Справді, нині навіть виборці більше не роблять свій вибір, виходячи з ідеологічних переваг, швидше вони голосують за «яскравого» політика. «Вихваляння уявних харизматичних якостей партійного лідера, його фото- та відеозображення в красивих позах з часом все більше підміняє собою дискусії про нагальні проблеми та конфлікти інтересів» [10]. У постіндустріальному суспільстві політика перетворюється із засобу вирішення поточних проблем на захоплююче шоу.

Нове постіндустріальне суспільство, на думку Белла, є результатом третьої технологічної революції, сенс якої полягає у комп'ютеризації та телекомунікації виробництва, а також інших сфер суспільного життя. Постіндустріальне суспільство характеризується переходом від виробництва товарів до розширення сфери послуг; домінуванням професійного та технократичного класу; особливою роллю технологій; центральною роллю теоретичних знань. Основний аспект переходу до постіндустріалізму для Д. Белла пов'язаний зі зростанням значення людського капіталу та центральним місцем теоретичних знань. Вони формують «той стрижень, навколо якого будуть організовані нові технології, економічне зростання та соціальна стратифікація» [10].

На зміну проблемам індустріального суспільства (таким як протистояння між роботодавцем та робітником, питання класової боротьби та соціального захисту населення) приходять нові виклики постіндустріального суспільства. Найактуальніший з них пов'язаний із розвитком науки й системи освіти громадян, оскільки після Другої світової війни головним показником потенціалу держави стали наукові досягнення, а не виробнича потужність. У зв'язку з цим державна політика в галузі науки стає центральною проблемою постіндустріального суспільства. На перший план виходить так звана сервісна економіка, де людські взаємодії (у сфері продажів, послуг охорони здоров'я, індустрії розваг і т. д.) між співробітниками та клієнтами стають важливішими за важку роботу «синіх комірців».

Центральне місце у формуванні постіндустріального суспільства займає система масових комунікацій, і насамперед телекомунікація. Д. Белл говорить про необхідність посилення ролі держави у розвитку інформаційної інфраструктури суспільства та управлінні нею. Обмін інформацією в постіндустріальному суспільстві відбувається в основному за допомогою телекомунікації та комп'ютерів, тому впровадження в життя передових інформаційних технологій при правильному підході до їх експлуатації сприятиме економічному процвітанню та демократизації [10].

С. Ліпсет, у свою чергу, пише про крах ідеології через абсолютну втрату нею ідейної спроможності до середини ХХ ст. Вчений стверджує, що індустріальне суспільство здатне вирішувати свої проблеми, не спираючись на ідеологічні норми [14]. Схожого погляду на це питання дотримується і французький соціолог Р. Арон. Він, зокрема, стверджує, що в рамках сучасного індустріального суспільства зникає конфлікт між капіталізмом і соціалізмом, оскільки вони є лише різновидами тієї самої соціальної організації, тобто двома підвидами індустріального суспільства [1].

Розмірковуючи про надіндустріальне суспільство у роботі «Шок майбутнього», Е. Тоффлер малює майбутнє людства, в якому зникають ідеології, відбувається загальна автоматизація виробництва, розширюється і удосконалюється сфера послуг [17]. Щодо впливу сучасних ЗМІ Е. Тоффлер зазначає наступне: «Коли суспільство перебуває під безперервним впливом радіо, телебачення, газет і журналів, коли частка спроектованих повідомлень, одержуваних індивідуумом, збільшується (і відповідно зменшується частка некованих та неспроектованих), ми спостерігаємо неухильне збільшення швидкості подання індивідууму іміджемісткої інформації. Потік кодованої інформації з небувалою силою впливає на органи чуття. І це можна вважати однією з причин постійного поспіху сучасної людини. Однак, якщо для індустріального суспільства характерне просте прискорення процесу обміну інформацією, то в суперіндустріальному – цей процес розвивається далі. Хвилі кодованої інформації здіймаються все вище і вище і обрушуються на нервову систему людини» [17]. Щоб передавати максимально можливі обсяги інформації, фахівці у сфері масових комунікацій розробляють технології, здатні робити серйозний емоційний вплив на людську психіку та суспільну свідомість загалом. Ще однією важливою особливістю сучасних ЗМІ Е. Тоффлер вважає той факт, що вони надають індивідам можливість необмеженого спілкування один з одним, що, в свою чергу, змінює характер політичної комунікації, що особливо сильно позначається на особливостях функціонування демократичних режимів. У зв'язку з цим вивчення ролі «нових ЗМІ» у контексті сучасної теорії демократії є цілком правомірним [17].

В іншій своїй роботі «Третя хвиля» Е. Тоффлер виділяє три хвилі або стадії у розвитку людства (аграрна, індустріальна та надіндустріальна) [17]. Таким чином, те, що Д. Белл назвав постіндустріальним суспільством, Г. М. Маклюен – «глобальним селом», а З. Бжезинський – технотронною ерою, Е. Тоффлер називає надіндустріальним чи суперіндустріальним суспільством.

Нова стадія у розвитку суспільства включає соціальні, культурні, інституційні, моральні і політичні зміни, пов'язані з переходом від першорядної ролі промисловості до епохи панування інформації. Розвиток технологій неминує спричиняє трансформацію інфосфери та комунікаційних мереж. Для цивілізації третьої хвилі основний ресурс, до того ж невичерпний, – це інформація. Настання нової цивілізації докорінно змінює принципи освіти та наукових досліджень, а також реорганізує засоби комунікації: у цю епоху на перший план виходять інтерактивні, демасифіковані засоби інформації, що надають максимально можливе розмаїття джерел, замість культурного переважання кількох ЗМІ. По суті це означає, що ЗМІ втрачають свій масовий характер, натомість вони починають акцентувати увагу на інтересах окремих сегментів аудиторії: комунікаційний профіцит парадоксальним чином призводить до занепаду масового широкого віщання. Масові передусім газети та журнали втрачають читацьку аудиторію, оскільки люди все частіше звертають увагу лише на те, що має значення саме для них, а не для суспільства чи (тим більше) для людства загалом. Можна помітити зростання кількості спеціалізованих кабельних каналів, популярних серед конкретних соціальних чи культурних груп населення: наприклад, спортивних каналів чи каналів для домогосподарок.

За допомогою ЗМІ держава і панівні класи, що стоять за нею, формують у людини одномірне бачення світу. Це виявляється в орієнтації на абсолютну ефективність виробництва, орієнтації на штучне формування у людей хибних потреб (наприклад, розважатися, поводитися відповідно до рекламних зразків, любити і ненавидіти те, що люблять і ненавидять інші, і т. д.), уявлення про тотожність технічного і духовного розвитку суспільства. Держава абсолютизує свій вплив, оскільки виступає в ролі гаранта безпеки кожного окремого індивіда, натомість вимагаючи повної до себе довіри та безумовного дотримання норм. У сучасну епоху технологічна реальність вторгається в особистий простір і знищує його.

Таким чином, людина позбавляється властивого їй споконвічно критичного мислення та задовольняє лише свої споживчі інтереси. Звичайно, нейтралізується і цивільно-політична активність людини, її здатність до усвідомленої політичної участі і, тим більше, до політичного протесту. Система сама інтегрує в себе прийнятну політичну опозицію, що дозволяє їй своєчасно відстежувати та жорстко контролювати будь-які «позасистемні» прояви громадян.

Вивченням ролі ЗМІ у сучасному демократичному суспільстві займався канадський філософ Г. М. Маклюен. На його думку, розвиток суспільства визначається розвитком ЗМІ [7]. Г. М. Маклюен виділяв первісну дописьмову (колективне сприйняття навколишнього світу) та письмово-друкарську (епоха індивідуалізму та націоналізму) культури, а також сучасну стадію суспільного розвитку, пов'язану з появою електрики. Електрика об'єднує людей в усьому світі, усуває межу часу і перетворює світ на одне «глобальне село». Г. М. Маклюен стверджує, що з її появою та вдосконаленням засобів

аудіовізуальної комунікації (радіо, кіно, телебачення і т. д.) приходить кінець пануванню друкованого Слова, відбувається, якщо можна так висловитися, повернення до усної культури: «...сьогодні, коли електрика створює умови у вищій мірі тісної взаємодії в глобальному масштабі, ми стрімко повертаємося в аудіовізуальний світ одночасних подій і загальної свідомості» [7]. Таким чином, з розвитком комунікаційних технологій суспільство поступово перетворюється на «глобальне село», повертаючись тим самим до своїх витоків.

Поширення та удосконалення інформаційних технологій, безумовно, допомагає вирішити деякі проблеми сучасної демократії, такі як, наприклад, швидке оповіщення населення у надзвичайних ситуаціях, отримання органами влади достовірного та чутливого зворотного зв'язку від громадян тощо. Однак існує й низка серйозних заперечень проти надмірного впливу ЗМІ на політичне життя суспільства. Найчастіше ЗМІ перешкоджають демократичним практикам за допомогою маніпулювання громадською думкою: «Створення комп'ютерних комунікаційних мереж стало цілком закономірним наслідком не так занепаду демократичних інститутів, як ускладнення самих соціальних умов життя. Крім того, надія за допомогою комп'ютерів створити нову версію прямої, «дискурсивної» демократії постійно спростовується теоретично численними опонентами, які вважають (і далеко небезпідставно), що посередницька місія комп'ютерної техніки веде у протилежному напрямку, посилюючи маніпулятивні можливості капіталізму, сприяючи створенню «патріархії», а не прямої демократії». Роль ЗМІ у суспільстві вкрай неоднозначна. Справа в тому, що нові інформаційні технології дійсно певним чином полегшують діяльність демократичних інститутів. Однак для цього ЗМІ самі мають бути незалежними та сприяти утвердженню демократичних норм, що, у свою чергу, можливе лише за наявності сильного громадянського суспільства та «внутрішньої» цензури.

Останні десятиліття все більше досліджень у галузі теорії демократії присвячено кризі демократії, уникнути якої не вдалося ліберальним демократіям Заходу з їхніми сильними демократичними традиціями. У 1975 р. на замовлення Тресторонньої комісії С. Хантінгтон, М. Крозье та Дз. Ватануки підготували доповідь «Криза демократії» (The crisis of democracy). Для Хантінгтона проблеми демократії США були пов'язані з так званим «надлишком демократії» (an «excess of democracy») [11]. Внаслідок швидкого зростання соціальної складності, плюралізму приватних інтересів, ерозії традиційних цінностей та зростаючих потреб громадян демократичні уряди втрачають свою здатність своєчасно реагувати на виклики та загрози, що виникають. Хантінгтон попереджає, що ефективне функціонування демократичної політичної системи потребує певної міри пасивності або навіть політичної апатії з боку деяких соціальних груп, наводячи як приклад ранні демократичні суспільства, які не мали такої широкої бази для політичної участі. Існування «аполітичних» громадян свідчить не на користь демократії, однак водночас – це один із факторів, який дозволяє демократії функціонувати ефективно [11]. Нині, на думку С. Хантінгтона, маргінальні соціальні групи

стають повноправними учасниками політичного процесу, у зв'язку з чим зберігається небезпека перевантажити політичну систему вимогами соціальних груп, які активізували боротьбу за такі права та привілеї, на які раніше не претендували. Цей аргумент передбачає, що зі зростанням освіченості громадян і збільшенням кількості інформації, яку всі, без винятку, можуть отримати, суспільство стає більш вимогливим до політиків [11]. Проте уряди не підготовлені до того, щоб задовольнити вимоги громадян, тим більше вимоги нового типу (захист навколишнього середовища, нові біотехнології, радикальні трактування принципів толерантності в рамках нових політичних і громадських рухів та ін.). Як наслідок – розрив між очікуваннями та результатом викликає негативне ставлення до політичних інституцій демократії.

Однією з ключових проблем сучасної демократії, на думку авторів Доповіді Тристоронньої комісії, стала втрата суспільної довіри до політичного керівництва, яка є однією з найважливіших умов ефективного управління. Крім цього, різноманітність соціальних інтересів та посилення політичної конкуренції призвели до плюралізму політичних переваг, що відбилося у зростаючій фрагментації партійної системи. Висновок С. Хантінгтона полягав у тому, що необхідно сприяти незалученості мас до політики, тобто стримувати демократію штучно [11].

У той же час Ю. Хабермас дотримувався принципово іншого погляду щодо участі громадян у політичному процесі. У роботі «Криза легітимності» вчений виділяє чотири типи криз: економічну кризу, кризу раціональності, кризу легітимності та мотиваційну кризу. Ці кризи утворюють послідовність, яка, зрештою, може призвести до загрози самій суті демократії [12]. На думку Ю. Хабермаса, держава повинна реагувати на економічні та соціальні вимоги громадян. Якщо йдеться про економічні кризи, то уряд має долати наслідки кризи, оскільки «часи технократичного тонкого налаштування економіки, що вважалося ключем до повоєнного процвітання і, перш за все, до стабільності, минули». Якщо ж держава ігноруватиме економічні претензії громадян, то станеться криза легітимації влади, як наслідок, громадяни розчаруються у демократичних інститутах та рівень громадянської участі суттєво знизиться.

Незважаючи на принципово різні походи С. Хантінгтона та Ю. Хабермаса до ролі громадян у демократичному процесі, збігаються їхні погляди на причину кризи демократії. Обидва філософи вбачають її в нездатності демократичних урядів своєчасно реагувати на всі зростаючі вимоги з боку суспільства.

Опонентом Ю. Хабермаса виступив Н. Луман. Ю. Хабермас наголошував на необхідності захисту громадянського суспільства та сфери міжособистісних відносин від інструментальної логіки державного управління. Він вважав, що держави мають підтримувати легітимність за допомогою громадянської комунікації, під час якої народжується консенсус. Н. Луман, навпаки, стверджував, що легітимність базується не так на моральній згоді громадян, а лише на емпіричному визнанні з їх сторони. Таким чином, легітимність забезпечується формальною участю громадян у політичних

процедурах, здійснивши які, вони більше не можуть заперечувати результати таких процедур [6].

Однак такий висновок є досить неоднозначним. Складність у тому, що трактування легітимності Н. Луманом не враховує роль маніпулятивних технологій, що використовуються державними структурами у вигляді ЗМІ. Найчастіше участь політично безграмотних громадян у політичному процесі є несвідомою та спровокованою інформацією, що отримується через радіо, телебачення та пресу. Луман дотримується точки зору, згідно з якою державні питання мають вирішуватися професійними політиками, а політичні активісти можуть лише нашкодити, якщо надати їм більшого рівня політичної участі [6].

Така думка підтримується багатьма вченими кінця ХХ ст. Це пов'язано з тим, що в епоху наукового прогресу головними дійовими особами в політиці стають фахівці, які мають особливі знання та профільну освіту. Пересічний громадянин у «великій» політиці стає маргінальною фігурою, чому, окрім іншого, сприяє «розвиток інструментів масових комунікацій та інтенсивне використання комерційної та політичної пропаганди».

Демократія ніколи не могла повністю позбутися елементів олігархії. Навіть за найдемократичнішого режиму при владі виявляються невеликі групи населення, а загальне виборче право аж ніяк не означає розриву з державною бюрократією та привілейованим становищем великого бізнесу. Між виборною демократією та демократією реально чинною, консолідованою відсутня пряма залежність. Демократія залежить від дотримання у тій чи іншій країні принципу верховенства закону. І як, з великою долею песимізму, зауважує Ф. Шміттер, «тріумфування у зв'язку з повсюдним переходом від автократії до демократії з середини сімдесятих років затінили деякі серйозні небезпеки і дилеми, які замість «кінця історії» віщують світу повне подій, бурхливе і невизначене політичне майбутнє» [18].

Один із найяскравіших представників дискусії про кризу сучасних демократій Колін Крауч представляє історію розвитку демократії у світі у вигляді параболи. Свого піку демократія досягає в кейнсіанській державі загального добробуту в період з 1940-х до 1970-х років. Після цього відбувається спад демократичної параболи, який у наш час приводить до постдемократії – стану політичної системи, за якого продовжують існувати формальні демократичні організації, інститути та процедури, але головну роль у політиці відіграють капіталістичні структури та механізми [5].

Свого сучасного вигляду демократія почала набувати на рубежі ХІХ–ХХ ст. у зв'язку із поступовим розширенням виборчого права. Під впливом США її почали визначати саме як ліберальну демократію, для якої не надто важливою є широка участь громадян або роль організацій, не пов'язаних з бізнесом. Погоджуючись з умовами ліберальної демократії, суспільство неминуче рухається до стану, коли інтереси корпорацій впливатимуть на політику, – до «постдемократії». Постдемократичним К. Крауч називає такий стан політичної системи деяких постіндустріальних країн, в якому критерієм ефективності політичних рішень стає їх відповідність інтересам великого

бізнесу. У державах із сильною демократичною традицією збережуться основні права та свободи громадян, хоч і не дотримуються їхні інтереси. У країнах, де демократія лише починає формуватися, права та свободи можуть взагалі не встановитися [5]. Постдемократія, таким чином, – це модель, при якій, «незважаючи на проведення виборів і можливість зміни урядів, публічні передвиборчі дебати є ретельно зрежисованою виставою, якою керують професіонали суперників, які володіють техніками переконання, і обмежена невеликим колом проблем, відібраних цими командами. Маса громадян грає пасивну роль, відгукуючись лише на сигнали, що їм посилаються. За цією виставою електоральної гри розгортається непублічна реальна політика, яка спирається на взаємодію між обраними урядами та елітами, представленими переважно діловими колами». Отже, важливо розуміти, що ця модель, як і модель ідеальної демократії, є перебільшенням.

За постдемократії продовжують існувати майже всі формальні компоненти демократії. Однак у довгостроковій перспективі вони піддаються трансформації, що веде до подальшого відходу від демократії. Зокрема це стосується глобальних компаній. Аналізуючи соціальні та політичні результати глобалізації, К. Крауч, на відміну від Ю. Хабермаса, не вважає економічні кризи причиною проблем сучасної демократії. Навпаки, важливі питання економічної та фінансової політики вирішуються не демократичним урядом, а глобальними фінансовими компаніями та банками, що підриває демократію зсередини [5]. К. Крауч зазначає, що найкращий засіб задоволення прагнень людей при неолібералізмі – вільні ринки, за допомогою яких індивіди максимізують свій прибуток. Глобалізація посилює конкуренцію, внаслідок чого виживають найсильніші, але не в сенсі взаємодії з конкурентами, а скоріше у сенсі взаємодії з владою та робочою силою.

Корпорації впливають на уряди країн: наприклад, якщо компаніям не подобається фіскальний режим у будь-якій країні, вони загрожують переїздом в іншу країну, а держави, в свою чергу, потребуючи інвестицій, дедалі сильніше суперничають у готовності надавати корпораціям найбільш сприятливі умови. Таким чином, компанії отримують можливість впливати на політику, що проводиться урядом, набагато ефективніше, ніж це в змозі робити простий громадянин. Політики безпосередньо залежать від спонсоруючих груп, які часто блокують не вигідні їм закони. При цьому формальна сторона взаємодії політичної та економічної сфер відповідає вимогам демократії. Представники глобальної корпоративної еліти попереджають уряд, що він не отримає інвестицій, якщо не буде виконано будь-яких вимог компанії. Звичайно, великі партії реагують на це і змінюють свої програми відповідно до вимог корпорацій. Електорат голосує за свою партію, після чого можна говорити, що вимоги компанії, які зазвичай суперечать інтересам більшості населення держави, виконуються в ході вільного демократичного волевиявлення громадян. Одним із наслідків такого розвитку подій є втрата державними структурами впевненості в тому, що вони можуть справлятися зі своїми обов'язками самі, без керівництва

корпоративного сектору. Таким чином, зменшується «автономія національної влади, яка стримується не так індивідуальними компаніями, як міжнародним корпоративним порядком» [5]. Держава втрачає свою компетенцію: що більше функцій вона передає корпораціям, то менше в неї залишається засобів здійснення політичної влади. Через війну вищеописаних тенденцій привілейовану політичну роль грає клас власників капіталу. До цього, зокрема, зводиться криза демократії у XXI ст.

Розмірковуючи про роль компаній, окрему увагу необхідно приділити медіакорпораціям, особлива роль яких призводить до деградації політичної комунікації, проникнення технологій шоу-бізнесу у владні комунікації та віртуалізацію політичного процесу. Як правило, друкована преса, радіо та телебачення входять до комерційного сектору суспільства. Для того щоб оволодіти увагою публіки, медіакомпанії спрощують інформацію, адаптуючи її під середнього читача, слухача або глядача. Завданням новинних агентств, таким чином, є не інформування аудиторії, а привернення її уваги за допомогою «драматизації» подій та показу скандалів, пліток, насильства. Політичні новини частіше присвячені особистому життю політиків, аніж їхнім програмам чи, тим більше, результатам діяльності. ЗМІ полюють за шокуючими історіями з особистого життя політиків та їхніх сімей, але ігнорують набагато значущіші для суспільства політичні факти. За відсутності серйозної дискусії виборцям залишається спостерігати платну політичну пропаганду, яка містить лише безглузді гасла, що перешкоджає серйозній зацікавленості людини, особливо молоді, політикою. Як наслідок, повідомлення подаються в сенсаційному ключі, що, у свою чергу, знижує компетентність громадян у політичних питаннях. Політичні діячі, у свою чергу, змушені дотримуватися певного стандарту. Якщо вони не зможуть висловлюватися лаконічно, помітно, просто, але в той же час цікаво, або публіка їх не зрозуміє, або журналісти перепишуть те, що вони хотіли сказати. Як наслідок – порядок денний політичних дебатів примітивізується, вихолощується, низка ключових тем взагалі з нього виключається.

У сучасну епоху ЗМІ поряд із сім'єю, школою, релігійними організаціями є важливим компонентом соціалізації громадян. Через телебачення, радіо та Інтернет індивід дізнається про політичні події, що відбуваються, і формує на основі отриманої інформації власні політичні погляди. Серед демократичних функцій ЗМІ виділяють такі: можливість своєчасно отримувати інформацію про важливі соціально-політичні події, виявлення найбільш актуальних політичних та соціальних проблем, надання платформи для дискусій, можливість контролювати діяльність чиновників, стимулювання громадян до участі у політичному процесі. Проте серед політологів сьогодні існує сильне занепокоєння тим, що ЗМІ не виконують ці функції належним чином. Найчастіше ЗМІ несуть з собою інтелектуальні та емоційні реакції, що наказуються, які маніпулюють думкою людей. Люди не усвідомлюють цього ефекту, а, навпаки, схильні поєднувати власні враження та інтерпретацію повідомлень ЗМІ. У більшості випадків індивід спостерігає

очима засобів масової інформації та орієнтує свою поведінку саме так, як від нього вимагається. Люди потребують того, щоб їх спрямовували у складному світі, наповненому безліччю різної інформації. За відсутності інших стимулів вони схильні судити про важливість питань за кількістю згадок про них у ЗМІ та зосереджують свою увагу на тих подіях, які найбільш інтенсивно обговорюються. ЗМІ мають сильний вплив на сприйняття людей, за їх допомогою споживачі вирішують, які питання важливі і які проблеми має вирішувати уряд насамперед. Вплив ефекту порядку денного збільшується, коли у суспільстві висока потреба в орієнтації.

Чим вищі загальний рівень освіти громадян та їхня політична компетентність, тим складніше ЗМІ нав'язати їм своє бачення тієї чи іншої події.

Не можна ігнорувати той факт, що більшість газет, радіо- та телевізійних каналів одержують значну частину своїх доходів завдяки рекламі. Тому ЗМІ прагнуть максимально задовольняти інтереси своїх рекламодавців, які не обов'язково збігаються з інтересами читачів, слухачів та глядачів. Що стосується реклами, інтереси споживачів ЗМІ задоволені лише тоді, коли вони збігаються з інтересами рекламодавців. У таких випадках немає жодної гарантії, що суспільні інтереси будуть тим чи іншим чином представлені в інформаційному просторі. Лібералізація інформаційного ринку має на меті можливість репрезентації інтересів якомога більшої кількості різних груп. Однак багато теоретиків вважають, що ЗМІ не так задовольняють споживчі переваги, скільки формують їх. Становище погіршується тим, що контроль над засобами масової інформації зосереджено в руках вузької еліти: комерційні ЗМІ, контрольовані кількома транснаціональними компаніями, вочевидь, вже не можуть вважатися інструментами демократії. Необхідною умовою свободи громадської думки, як стверджує Дж. Сарторі, є поліцентрична структура ЗМІ, що полягає в наявності безлічі альтернативних джерел інформації [1]. Головна умова тут – це не об'єктивність та незалежність ЗМІ, а наявність безлічі різних інформаційних центрів та каналів – як продержавних, так і опозиційних. Важливо розуміти, що ЗМІ не можуть бути нейтральними в ціннісному плані, ступінь їх об'єктивності багато в чому залежить від політичних переваг різноманітних структур і організацій, що їх представляють.

Зниження якості політичної комунікації проявляється, крім іншого, й у персоналізації електоральної політики. На початку ХХ ст. виборчі кампанії, які наголошують на особистості кандидата, були властиві диктаторським авторитарним режимам. Нині навіть у демократіях виборці схильні голосувати за кандидата, а не за партію, і це означає, що тепер кандидати представляють себе виборцям з погляду їхніх індивідуальних рис та талантів, замість об'єднувати свої зусилля з іншими представниками партії та презентувати певну політичну програму. Результатом стає дедалі більша «видовищність» політики, в якій важливі рекламні образи кандидатів, а не раціональне представлення їхніх програм (за словами британського соціолога З. Баумана, сучасна політика є «драмою особистостей»). Головну роль при цьому відіграє

харизма «теледемократичних» вождів (продукт медійних маніпуляцій), яка виражається у формі персоналізованих образів, впроваджених ЗМІ в уми суспільства. ЗМІ стають головною опорою політиків, які здатні шукати для своїх кампаній фінансові кошти. Партії, у свою чергу, змушені проводити політику для комерційних структур, які фінансують передвиборчі кампанії. Таким чином, маємо замкнене коло, в якому політики залежать від фірм, здатних оплатити їх передвиборчі кампанії, результатом яких, у свою чергу, має стати підтримка їх з боку населення.

Інший важливий аспект, що свідчить про різноманіття сучасних форм маніпуляції суспільною свідомістю, пов'язаний із діяльністю агентств, які проводять опитування громадської думки. У сучасних демократіях опитування мають навіть більше значення, ніж самі вибори, а створювані ЗМІ образи видаються важливішими, ніж безпосередні політичні ідеї. Результати опитувань громадської думки часто хіба що «підштовхують» конкретного виборця до того чи іншого рішення на майбутніх виборах. У разі передбачення перемоги бажаного кандидата чи партії звичайний громадянин втрачає віру у важливість своєї участі у голосуванні, оскільки, на його внутрішнє переконання, вже точно відомо, що переможе потрібний претендент. У випадку, коли опитування виявляють, що більшість воліє конкуруючого кандидата, людина на підсвідомому рівні втрачає надію на перемогу бажаного політика і аналогічно не бачить необхідності своєї участі. Таким чином, за будь-якого результату опитування громадської думки можуть призвести до політичного конформізму або навіть абсентеїзму. У свою чергу, відчуження суспільства від політичної сфери надає державі свободу діяти на користь еліт та великого бізнесу, проголошуючи ці інтереси державними. Сучасні уряди, як стверджує З. Бауман, не стурбовані звільненням мас із політики, навпаки, вони зацікавлені в громадянській пасивності.

У своїй роботі «Товариство споживання» французький філософ Ж. Бодрійяр стверджує, що в сучасному світі насильницькі способи державного контролю замінені на «інтеграцію, співучасть», виражену, перш за все, в електоральній участі [2]. На перший план виходить формальна участь за допомогою виборчого права, референдумів, парламентських інститутів, які забезпечують «інсценування» суспільної згоди. ЗМІ фіксують тоталітарну основу сучасного суспільства: їх функція полягає у ліквідації унікальності та заміні культурного різноманіття уніформізацією ЗМІ.

Розмірковуючи далі про роль підприємств у світі, слід зазначити, що до кінця ХХ ст. компанії дедалі частіше почали звертатися до сфери цивільних послуг як джерела прибутку. Люди мають право на такі послуги, як освіта, охорона здоров'я, різні види грошової допомоги завдяки своєму статусу громадян держави. «При цьому дуже важливо не лише саме соціальне забезпечення, а й його чітко прописаний у законах та нормах порядок. Соціальні допомоги та пенсії, мінімальний набір якісних послуг у сфері охорони здоров'я та освіти – це найважливіші риси сучасного суспільства, і вони не повинні залежати від забаганки політиків, які перебувають при владі,

і бути інструментом забезпечення електоральної підтримки» [2]. У свою чергу надання цивільних послуг на комерційній основі означає обмеження прав громадян, які є невід'ємною ознакою демократії, тим більше, що ринкові методи негативно позначаються на якості послуг.

Наступною ознакою кризи демократії є помітне послаблення політичної ролі та організованості різних соціальних груп. Важкою є самоідентифікація того чи іншого класу як чітко визначеної соціальної групи, за винятком представників великого бізнесу. Це пов'язано, передусім, з тим, що відбулося зниження чисельності робітничого класу. Науковий прогрес та автоматизація праці призвели до скорочення кількості робітників, необхідних для вироблення одиниці продукції; в адміністративному секторі та у сфері послуг, навпаки, зростала зайнятість. Закриття багатьох підприємств у 1980-х сприяло подальшому зниженню кількості безпосередніх, які були зайняті на виробництві. Що ж до інших груп (працівників розумової праці, адміністративного персоналу, духовенства, державних чиновників тощо), всі вони не згуртовані належним чином. Широкий розкид їх об'єднань по всьому політичному спектру не дозволяє їм виступати єдиною силою проти політичної системи.

Одним із результатів слабкої представленості соціальних груп у політиці стає зміна характеру політичних партій. Найбільш життєздатною сьогодні є модель організації партії як вузької політичної еліти. Відбувається виділення партійної еліти, яка дедалі більше професіоналізується і дедалі більше віддаляється як від свого електорату, так і від рядових членів партії. Одна з найважливіших функцій класичної політичної партії – артикуляція та агрегація соціальних інтересів, наявних у суспільстві. Однак нині цю функцію все частіше виконують різні громадські об'єднання та рухи, які не мають безпосереднього доступу до процесу ухвалення політичних рішень. Ще один фактор, що сприяє кризі традиційних партій, – розвиток сучасних інформаційних технологій, і насамперед Інтернету. За допомогою ЗМІ суспільство отримує можливість позапартійної політичної участі та вираження своїх інтересів в обхід політичних партій.

Функція легітимації політичної системи, що виконується політичними партіями, є лише наслідком того, що партії як бюрократичні органи зацікавлені в стабільності державних інститутів. Як зазначає Д. Дзолло, «партійні керівники стають практично винятковими володарями влади, яку Й. Шумпетер приписував виборцям» [3].

Завдяки новим технологіям масової комунікації політичні партії мають можливість легко доносити до виборців необхідну інформацію. Сучасний електорат орієнтується на короткострокові цілі політики, досягнення яких обіцяють йому партії, а не на партійну ідеологію, як у традиційних партіях середини ХХ ст. Більше того, зі згладжуванням класових протиріч, які існували на початку і в середині ХХ ст., зникають партії, які представляли б інтереси якоїсь виняткової соціальної групи. Наступ постіндустріального суспільства призвів до зміни соціальної структури суспільства, що спричинило

розмивання кордонів між соціальними спільнотами і, одночасно, посилення соціальної стратифікації. В цих умовах для успіху на виборах партіям недостатньо виражати інтереси будь-якої однієї соціальної групи, і вони змушені орієнтуватися на безліч соціальних груп.

Природний результат подібної ситуації – відмова партій від чіткої ідеології: сучасних виборців не цікавлять програма та ідеологія тієї чи іншої партії, важливішим є те, який імідж має лідер партії у ЗМІ. У зв'язку з цим успіх передвиборчої кампанії залежить від того, наскільки добре вона профінансована та побудована. Як наслідок, щоб залучити на свій бік більше виборців, партії потрапляють у залежність від фінансових компаній, які спонсорують передвиборчу рекламну пропаганду.

Тож не дивно, що К. Крауч описує сучасну модель партії наступним чином: «Як класичну партію ХХІ століття можна назвати організацію, що складається з внутрішньої еліти, яка самовідтворюється, далекої від масових рухів, які служать для неї базою, і в той же час влаштувалася серед кількох корпорацій, які, у свою чергу, фінансують видачу підрядів на проведення опитувань громадської думки, послуги політичних радників та роботу щодо залучення виборців в обмін на обіцянку партії у разі її приходу до влади щедро винагородити компанії, які прагнуть політичного впливу» [5].

Незважаючи на всі перераховані вище тенденції розвитку постдемократичного суспільства, постдемократії й надалі зберігатимуть багато ознак демократії: принцип свободи слова, дотримання прав людини тощо. Проте влада зосередиться в руках нечисленної еліти та заможних груп населення, які прагнуть отримати від владних центрів економічні привілеї. У результаті демократичні інститути набудуть суто зовнішнього характеру, виконуючи функції імітації передвиборних дебатів, виборів тощо. Політика, по суті, повертається до додемократичного стану, але легітимізує себе під прикриттям демократичних інституцій та процедур. У цій ситуації необхідні безпосередній контакт із корпораціями та контроль за їхніми діями. Насамперед громадяни повинні влаштовувати публічні кампанії з метою залучити корпорації до відповіді. Деякі компанії вже говорять про свою соціальну відповідальність і це дає суспільству надію на можливість реального діалогу з ними. Державам слід удосконалювати систему регулювання, покликану перешкодити корпораціям діяти на шкоду громадським інтересам. Однак одного державного регулювання для глобальних компаній недостатньо, необхідна ініціатива, яка походить від громадян.

Постдемократія – це поки що умовний термін, ще не прийнятий науковою спільнотою як незаперечний. Проте не можна заперечувати, що світова спільнота перебуває у кризі, у пошуку нових методів управління, адекватних ситуації ХХІ ст. Представницька демократія з її формальними процедурами та делегуванням повноважень, контроль над виконанням рішень та законів сьогодні є проблемою для багатьох держав. У цьому сенсі можна назвати сучасний стан світової спільноти «постдемократичним», що передбачає пошук нових механізмів самоорганізації суспільства та політичної системи.

Список використаних джерел

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. Москва: Текст, 1993.
2. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. Москва: Республика; Культурная революция, 2006. 269 с.
3. Дзоло Д. Демократия и сложность. Реалистический подход. Москва: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. 320 с.
4. Зеленько Г. І. Політичний протест зими 2013–2014 рр. в Україні: причини, зміст, наслідки. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. № 1. С. 34–55.
5. Крауч К. Постдемократия. Москва: Изд. дом Гос. Ун-та – Высшей школы экономики, 2010. 192 с.
6. Луман Н. Реальность массмедиа. Москва: Праксис, 2005. 256 с.
7. Маклюэн Г. М. Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры. Киев: Ника-Центр. 2004. 432 с.
8. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. Москва: РОССПЭН, 2003.
9. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. Москва: Экономика, 1995. 155 с.
10. Bell D. *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties: with «The Resumption of History in the New Century»*. Cambridge: Harvard University Press, 2000. 540 p.
11. Crozier M., Huntington S., Watanuki J. *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*. New York: New York University Press, 1975. 227 p.
12. Habermas J. *Legitimation Crisis*. Boston: Beacon Press, 1975. 166 p.
13. Huntington S. P. *The Change to Change: Modernization, Development, and Politics. Comparative Modernization: A Reader*. Ed. by C. Black. New York: Free Press, 1976. P. 25–61.
14. Lipset S. *Political Man*. Garden City. New York: Doubleday, 1960.
15. Sartori G. *The Theory of Democracy Revisited*. New Jersey, Chatham: Chatham House Publishers, Inc. 1987. 542 p.
16. *The Quality of Democracy: Theory and Applications*. Ed. by G. O'Donnell, J. Culler, O. Iazzetta. South Bend: University of Notre Dame Press, 2004.
17. Toffler A. *The Third Wave*. London: Pan Books Ltd, 1981. 544 p.
18. *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Ed. by G. O'Donnell, P. Schmitter, and L. Whitehead. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. 208 p.

References

1. Aron R. *Demokratiya i totalitarizm*. Moskva: Tekst, 1993.
2. Bodrijiyar Zh. *Obshestvo potrebleniya. Ego mify i struktury*. Moskva: Respublika; Kulturnaya revolyuciya, 2006. 269 s.
3. Dzolo D. *Demokratiya i slozhnost. Realisticheskij podhod*. Moskva: Izd. dom Gos. un-ta - Vyssej shkoly ekonomiki, 2010. 320 s.

4. Zelen'ko G. I. Politychnyj protest zymy 2013-2014 rr. v Ukraini: prychny, zmist, naslidky. *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. 2014. № 1. S. 34–55.
5. Krauch K. *Postdemokratiya*. Moskva: Izdatelskij dom Gosudarstvennogo universiteta - Vysshej shkoly ekonomiki, 2010. 192 s.
6. Luman N. *Realnost massmedia*. Moskva: Praxis, 2005. 256 s.
7. McLuhan H. M. *Galaktika Gutenberga: Sotvorenje cheloveka pechatnoj kultury*. Kiev: Nika-Centr, 2004. 432 s.
8. Hantington S. *Tretya volna. Demokratizaciya v konce XX veka*. Moskva: ROSSPEN, 2003.
9. Shumpeter J. *Kapitalizm, socializm i demokratiya*. Moskva: Ekonomika, 1995. 155 s.
10. Bell D. *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties: with «The Resumption of History in the New Century»*. Cambridge: Harvard University Press, 2000. 540 p.
11. Crozier M., Huntington S., Watanuki J. *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*. New York: New York University Press, 1975. 227 p.
12. Habermas J. *Legitimation Crisis*. Boston: Beacon Press, 1975. 166 p.
13. Huntington S. P. *The Change to Change: Modernization, Development, and Politics. Comparative Modernization: A Reader*. Ed. by C. Black. New York: Free Press, 1976. P. 25–61.
14. Lipset S. *Political Man*. Garden City. New York: Doubleday, 1960.
15. Sartori G. *The Theory of Democracy Revisited*. New Jersey, Chatham: Chatham House Publishers, Inc. 1987. 542 p.
16. *The Quality of Democracy: Theory and Applications*. Ed. by G. O'Donnell, J. Culler, O. Iazzetta. South Bend: University of Notre Dame Press, 2004.
17. Toffler A. *The Third Wave*. London: Pan Books Ltd, 1981. 544 p.
18. *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Ed. by G. O'Donnell, P. Schmitter, and L. Whitehead. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. 208 p.

Mykola Kunitskiy,

Candidate of Political Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Philosophical and Political Sciences,

Cherkasy State Technological University

PARADOXES OF DEMOCRACY IN MODERN POLITICAL THEORY

At the end of the last century, science-intensive industries came to the fore in the economy, which was accompanied by the development of various information technologies and global computerization. Under the influence of these changes at the end of the 20th century, the so-called information or post-industrial society was created. Later, the term "post-industrial society" came to be used by the academic community to describe the changes that occurred in social structure, as well as new ways of social and political organization of human communities.

In the era of globalization, democracy is faced with a number of critical problems: a decrease in citizens' trust in democratic political institutions and political leaders, loss of formal legitimacy by democratic institutions, which endanger the very existence of democracy in its "classical" sense. The modern information society causes new threats to democracy, which are related to the widespread use of manipulative technologies by politicians and media holdings, which is expressed in the unification of political culture, the personalization of politics, the decline of the role and importance of the principle of citizen participation.

The article reveals the essence and content of the main factors of the crisis of democracy and presents the basic conclusions regarding the main aspects of the development of democracy in the 21st century. The concept of "post-democracy" is also characterized. The concept of post-democracy is considered as a theoretical reflection of the modern stage in the development of democracy, associated with new threats to democracy.

Keywords: *democracy, crisis of democracy, post-democracy, political communication, mass media, democratic society.*

УДК 14:7

Вікторія Даценко,
канд. філос. наук, доцент,
Черкаський державний технологічний університет

ЗМІНЕНИЙ ФОРМАТ МИСТЕЦТВА

Проблема сучасного мистецтва є актуальною для нашої національної культури. Культуру нашої країни сприймають через бачення і творчість сучасних митців. Сьогодні наше українське мистецтво є політичним: ми боремося за свою незалежність, культура на тлі війни продовжує свій розвиток і видозмінюється під впливом війни, видозмінюючи свої формати. Нові можливості поєднуються з новими технологіями. Старі естетичні критерії втрачають свої орієнтири. Будується інша реальність, відкривається безмежний простір для вільного творення. Сучасні українські митці експериментують із формою, використовуючи традиційні елементи або вносячи принципово нові. Відбувається переосмислення нашої історії в руслі протестної культури.

Ключові слова: *культура, сучасне мистецтво, актуальне мистецтво, російсько-українська війна, творчість, протестна культура.*

У культури багато територій. Культуру нашої країни сприймають через бачення і творчість сучасних митців. Сьогодні наше українське мистецтво є політичним. Поки ми боремося за свою незалежність, культура на тлі війни продовжує свій розвиток і видозмінюється під впливом війни. Звісно ж, що масова культура завжди буде масовою, а елітарна – елітарною. Культура і мистецтво, не втрачаючи своєї цінності, видозмінюють свої формати. Авторка живописних робіт, інсталяцій, перформансів та відео Леся Хоменко, вказуючи на важливість культури і мистецтва в будь-який час, зазначає: «у час, коли панує фізичне знищення, ми будемо фізично створювати» і закликає використовувати весь символічний капітал і на дипломатичному і на геополітичному рівнях.

Вагомі зрушення у сфері культури і мистецтва розкривають нам видимий і глибокий зв'язок з політичними, соціологічними і демографічними змінами, із суперечливими процесами.

Вітчизняні автори Г. Ілюшина, О. Клименко, О. Кириченко [3], О. Лосик, Н. Пригодич, О. Роготченко, В. Бурлака, О. Соловйов, О. Титаренко, О. Наконечна [7], Н. Товтин [11] у наукових доробках представили драматичність історії українського мистецтва, вказали на тенденції розвитку українського мистецтва, дослідили події авангардного характеру.

Питаннями дослідження політичної культури займалися О. Рудакевич, Є. Гаращук, В. Ребкало, О. Рудакевич, В. Лісовий та ін.

В. Бавикіна в статті «Політичний акціонізм у сучасному мистецтві як соціальна дія» зазначила, що акціонізм є реакцією на громадську та політичну ситуацію. Ця реакція порушує традиції та звичаї, вона є активною дією і йде проти усталених правил та практик. Акціонізм – це активна відповідь.

Нині старі естетичні критерії втрачають свої орієнтири і будується інша реальність, відкривається безмежний простір для вільного творення, коли не потрібно підлаштовуватися до старих канонів. Ці перспективи для побудови зміненого формату мистецтва вдало описала О. Я. Муха в праці «Формування неklasичних категорій естетики для оцінювання сучасного мистецтва» [6].

Мета статті – дослідити, як саме російсько-українська війна спричинила змінення формату мистецтва.

Проблема сучасного мистецтва є актуальною для нашої національної культури. Сучасне мистецтво в нашій державі до війни було часом невизнаним, часто стихійним, не функціонував справжній арт-ринок, митцям було складно реалізувати себе інколи через брак коштів, інколи через брак досвіду, інколи через відсутність системи обміну інформацією і небажанням України підтримувати цей процес. Ми маємо багато талановитих особистостей, але не маємо можливості побачити їх твори.

О. Кириченко в своїй науковій праці «Актуальні проблеми вивчення сучасного мистецтва» наголошує на тому, що саме «поняття «сучасний» при характеристиці художнього процесу існує більше ста років. На перший погляд воно здається цілком обґрунтованим стосовно позначення мистецтва, що належить до однієї епохи з тими, хто є його сучасниками. Однак на початку ХХ століття сучасними називали авангардні течії, у другій половині століття – всі явища епохи постмодернізму, наприкінці століття – все те, що радикально відрізнялося від попередніх новацій, сьогодні – це ще більш складні і неоднозначні явища художньої культури останніх років» [3].

Без сумніву, поняття «сучасне мистецтво» має багато трактувань, і в науковому колі йдуть дискусії щодо терміна «сучасне мистецтво», яке має синонімічні відповідники «актуальне мистецтво», «contemporary art». Між ними існує принципова відмінність. Зрозуміло, що сучасне мистецтво твориться нашими сучасниками і є більш загальним поняттям, а «актуальне мистецтво», «contemporary art» розуміється як новітнє, експериментальне, пошукове мистецтво. В. Д. Сидоренко в праці «Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань: Розвиток візуального мистецтва України ХХ–ХХІ століть» зазначає, що ці різні поняття показують «причетність мистецтва до соціально-культурологічної і громадської проблематики, змістовим складником якої є співзвучність нашому часові» [10].

Досить влучно Н. В. Нанонечна в статті «Сучасне мистецтво: зміна головної парадигми» говорить, що мистецтво – це мова епохи і для розуміння світу треба вчити цю мову. Науковиці вдалося систематизувати основні ознаки сучасного мистецтва. Серед них вона виділяє: «перетин меж між різними галузями художньої діяльності; відсутність домінувального напрямку; зміна основного принципу сприйняття витворів мистецтва; перевага змісту над

формою; самодетермінація; дизайнерський компонент містять практично всі форми сучасного мистецтва. Саме тому дуже багато форм сучасного мистецтва є суцільно дизайнерськими, як, наприклад, інсталяція, перформанс, інтерактивне мистецтво тощо» [7].

Сучасне мистецтво – це розпад застарілої парадигми і запис процесу цього розпаду. Розпад може бути жестом творення. І треба осмислено пройти через цей процес. Сучасний митець експериментує з формою, використовуючи традиційні елементи або вносячи принципово нові. Важливим є також те, що завдання сучасного мистецтва – виявляти потаємне у соціальних глибинах суспільства, подекуди відкривати приховане» [10]. Хоча першопрохідцем, експериментатором бути важко, але митець має можливість виходити за рамки усталеної естетики і творити нові формати, креативно розвивати сучасне мистецтво і по-своєму трактувати художню вартість власного творіння. Нові можливості поєднуються з новими технологіями і вибудовують нові, змінені формати мистецтва. Митці завжди новатори, що показують нам можливості інших поглядів на світ і на буденні речі, які ми навіть не помічали в повсякденному житті. Науковець пояснює, що «візуальний образ докорінно змінено: він виражається через напис, знак, рисунок, кольорове рішення. Твір, природно, – щоразу відкриття. А відтак його сприйняття завжди різне» [10]. Тут з'являється надважлива проблема критеріїв оцінки сучасного твору. Підіймається питання досконалості форм твору. Митці будують естетичний досвід сьогодення.

В художній спільноті існують механізми закріплення і визнання статусу твору сучасного мистецтва. Виокремлення сучасного мистецтва як мистецтва взагалі – це задача у процесі ознайомлення з певними явищами новітніх художніх течій, зазначає О. Кириченко. Далі мистецтвознавиця наголошує, що «сучасне мистецтво (contemporary art) – це мистецтво синтетичне, воно може об'єднувати в одному творі кілька базових елементів: зображення, об'ємну форму, звук, світло, колір, слово, простір, рух. Існує воно на кордоні багатьох областей людського знання і постійно шукає нові об'єкти для осмислення і нові засоби, матеріали та форми для створення образу». Нові види сучасного мистецтва, які з'являються на межах областей творчості і є «шляхами його розвитку: «інсталяція», «відеоарт», «мистецтво об'єкту», «перформанс», «медіа-мистецтво», «інтерактивність» – всі ці терміни позначають види і форми, практики і технології, які використовують сучасні художники». Далі авторка виділяє новітні форми художніх практик: «акційне мистецтво», «мистецтво об'єкту» і «мистецтво новітніх технологій» [3].

У статті «Кодомовний аналіз українського візуального мистецтва як метод дослідження культури постмодернізму» О. Ліщинська тлумачить український культурний простір як такий, що містить загальносвітові прикмети доби постмодерну. Авторка відзначає, що сучасне візуальне мистецтво увібрало прикмети культури постмодерну: широкий плюралізм, еkleктику, гетерогенність культурних елементів, і постає на основі багатих традицій. Традиції продовжують жити у нових, несподіваних проявах та форматах. Дослідниця розмірковує: «змістовно-сутнісне наповнення сучасного

українського візуального мистецтва в основному визначене Мовою. Мистецька рефлексія охоплює проблеми національної ідентичності та соціально-політичні запити. Формотворчі вияви актуального українського мистецтва вводять його в царину актуальних новітніх візуальних художніх технік, що тяжіють до Коду. Це особливо помітно в образотворчому мистецтві, яке активно перекодовується на візуальне» [4]. Авторка виділяє інсталяцію, асамбляж, перформанс, відео-арт, мистецьку акцію, хеппенінг, арт-об'єкти, комбіновані техніки як нові техніки і прийоми, які «задають візіоцентричний формат художньої практики» та доводять наявність Коду в українській візуальній культурі. Беззаперечною є думка, що «змістовно-сутнісне наповнення актуального мистецтва насамперед пов'язане з питанням національної ідентичності» та з соціально-політичними запитами [4].

Є. Гаращук, досліджуючи питання культури політичного протесту, вказує, що вона стала в ХХ столітті одним із головних факторів, що змінюють загальну культуру суспільства та культуру окремої особистості. Як відомо, саме поняття «культура протесту» було введено в науковий обіг в 60-х рр. ХХ століття західними і вітчизняними філософами, соціологами і психологами. Дослідниця зауважує, що «культура політичного протесту стала розглядатися як своєрідний індикатор розбіжності між сферами належного і суцього, як показник де-конструктивних процесів у суспільстві, як рівень усвідомлення необхідності змін у базових та інструментальних цінностях суспільства». Культура політичного протесту проявляє себе в колективних діях і є невідемним фактом політичного життя нашої країни. Це складна система політичних зав'язків та відносин, де «індивіди, соціальні групи перебувають у взаємодії один з одним і з політичною системою в конкретних умовах місця і часу». Далі науковиця веде мову про те, що «українська культура політичного протесту формується за рахунок трьох основних складових». По-перше вона виділяє власну політичну практику і вказує, що в Україні до політичного життя включена значна частина населення. На основі нашого досвіду, який здобуваємо, ми накопичуємо і формуємо нові традиції. По-друге – запозичення західноєвропейського та американського досвіду. По-третє «архетипічні риси української культури і соціальної ментальності» [12].

В своєму науковому доробку «Політичний акціонізм як форма мистецького вираження політичного протесту» А. Кройтор вказує, що «мистецтво класичне є вираженням ідеї, духу в матерії тобто витвір мистецтва є формою, що має символічне значення». А в акціонізмі митець є формою і символом, «що виражає ідею або заклик до дії, до роздумів над важливими питаннями соціально-політичної сфери буття». Акція, за допомогою якої митець звертається до глядача, «породжена соціальними і політичними викликами, оформлюється у візуальну дію-образ. Саме специфіка стану дії-образу створює єдність художника і його витвору» [13]. Сьогодні політичний акціонізм є однією з форм політичної активності українців. Далі політолог

вказує, що перформанс, гепенінг є формами політичного акціонізму і застосовуються і громадськими активістами, і владою як мистецькі акції.

Наша протестна культура – це спосіб постояти за себе і свою гідність і донести світові інформацію про ту страшну війну, в якій ми виборюємо вкотре свою незалежність. Митці об'єднують активну громаду навколо спільної проблеми і стають голосом для тих, хто не може себе захистити, сучасно показують і змальовують наші проблеми. Протестна культура розказує всьому світові, як ми відстоюємо вільну і незалежну державу, з якою будуть рахуватися по всьому світу.

Науковці, демонструючи філософське осмислення історії українського народу, виділяють знаки, культурні надбання епох, семантично наповнені новими формами у сучасному трактуванні. Давнє героїчне минуле нашого народу з надмогутнім прагненням людини до волі актуальне нашому сьогоденню, а воно віддзеркалює свідоме сприйняття світу з заглибленням у його образну структуру.

Висновки. Сьогодні ми спостерігаємо, як мистецтво підіймається на новий інтелектуальний рівень, а митці вдало користуються новими символами та знаками. Для наукових досліджень відкриваються можливості з'ясування значень новітніх парадигм і гіпотез. Пізнання мистецьких явищ, як і пізнання світу в цілому, є глибинним і нескінченним.

Нинішня війна з росією – це, насамперед, війна проти нашої культури. Те, як українські митці, протестуючи проти війни, змінюють формат мистецтва і виносять його на новий інтелектуальний рівень, бачить увесь світ. Відбувається переосмислення нашої історії. Наша протестна культура – це про нас, про українців. В цей час, коли спроби ворога заперечити існування нашої культури стають сильними, ми самовіддано захищаємо її та повсякчас заявляємо про себе світові. Ми по новому переосмислюємо цінності, вимальовуємо пріоритети.

Список використаних джерел

1. Білан Т. Мистецтво як чинник творчо-особистісної спрямованості освіти. *Молодь і ринок*. 2018. № 8 (163). С. 76–80.
2. Володимиров В. М. Проблеми розуміння й інтерпретації в соціальній комунікації: монографія; за наук. ред. проф. В. В. Різуна. Київ: Видавничо-поліграф. центр «Київський університет», 2014. 623 с.
3. Кириченко О. І. Актуальні проблеми вивчення сучасного мистецтва. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 157. С. 70–76.
4. Ліщинська О. Кодомовний аналіз українського візуального мистецтва як метод дослідження культури постмодернізму. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Вип. 663–664. Філософія. С. 187–191.
5. Мистецька діяльність у сучасному соціокультурному просторі (25-літній творчий внесок факультету мистецтв Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка): кол. монографія / за заг. ред. Б. О. Водяного, О. С. Смоляка, З. М. Стельмашука. Тернопіль: Тернопільськ. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2018. 440 с.

6. Муха О. Я. Формування неklasичних категорій естетики для оцінювання сучасного мистецтва. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2018. С. 57–60.
7. Наконечна О. В. Сучасне мистецтво: зміна головної парадигми. URL: <http://www.dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4644/1/69-77.pdf>
8. Полякова В. О. Україна на мапі сучасних досліджень пам'яті. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. С. 55–59.
9. Рудакевич О. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 352 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/546/1/Рудакевич%20О.%C2%A0М.%20Політична%20культура..%20монограф.pdf>
10. Сидоренко В. Д. Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань: Розвиток візуального мистецтва України ХХ–ХХІ століть / Ін-т проблем сучасн. мист-ва Акад. мист-в України. Київ: ВХ[студіо], 2008.
11. Товтин Н. І. Культура, освіта і сучасне мистецтво в духовному досвіді особистості українського суспільства. *Освіта і наука: міжнар. наук. журн.* 2020. Вип. 1 (28). С. 155–160. URL: <http://msu.edu.ua/>
12. Гаращук Є. Поняття і сутність культури політичного протесту. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Випуск 15'2014. С.90–95.
13. Кройтор А. В. Політичний акціонізм як форма мистецького вираження політичного протесту. *Актуальні проблеми філософії та соціології : Науково-практичний журнал* / голов. ред. С. Г. Секундант, відпов. ред. Д. В. Яковлев ; Міністерство освіти і науки України ; Національний університет "Одеська юридична академія". Одеса, 2019. Вип. 24. С. 24–33. DOI: 10.32837/apfs.v0i24.886

References

1. Bilan T. Mystetstvo yak chynnyk tvorcho-osobystisnoi spriamovanosti osvity. *Molod i rynek*. 2018. № 8 (163). S. 76–80.
2. Volodymyrov V. M. Problemy rozuminnia y interpretatsii v sotsialnii komunikatsii: monohrafiia; za nauk. red. prof. V. V. Rizuna. Kyiv: Vydavnycho-polihraf. tsentr «Kyivskyi universytet», 2014. 623 s.
3. Kyrychenko O. I. Aktualni problemy vyvchennia suchasnoho mystetstva. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky*. 2017. Vyp. 157. S. 70–76.
4. Lishchynska O. Kodomovnyi analiz ukrainskoho vizualnoho mystetstva yak metod doslidzhennia kultury postmodernizmu. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zb. nauk. prats*. Vyp. 663–664. Filosofiia. S. 187–191.
5. Mystetska diialnist u suchasnomu sotsiokulnomu prostori (25-litnii tvorchyi vnesok fakultetu mystetstv Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka): kol. monohrafiia / za zah. red. B. O. Vodianoho, O. S. Smoliaka, Z. M. Stelmashchuka. Ternopil: Fakultet mystetstv Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka, 2018. 440 s.
6. Mukha O. Ya. Formuvannia neklasychnykh katehorii estetyky dlia otsiniuvannia suchasnoho mystetstva. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. 2018. S. 57–60.
7. Nakonechna O. V. Suchasne mystetstvo: zmina holovnoi paradyhmy. URL: <http://www.dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4644/1/69-77.pdf>
8. Poliakova V. O. Ukraina na mapi suchasnykh doslidzhen pam'iaty. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. 2016. S. 55–59.

9. Rudakevych O. Politychna kultura natsionalnykh spilnot: teoriia ta metodolohiia doslidzhennia: monohrafiia. Ternopil: TNEU, 2013. 352 s. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/546/1/Рудакевич%20О.%C2%A0М.%20Політ%20ична%20культура..%20монограф..pdf>
10. Sydorenko V. D. Vizualne mystetstvo vid avanhardnykh zrushen do novitnykh spriamuvan: Rozvytok vizualnoho mystetstva Ukrainy XX–XXI stolit / In-t problem suchasn. myst-va Akad. myst-v Ukrainy. Kyiv: VX[studio], 2008.
11. Tovtyn N. I. Kultura, osvita i suchasne mystetstvo v dukhovnomu dosvidi osobystosti ukrainskoho suspilstva. *Osvita i nauka: mizhnar. nauk. zhurn.* 2020. Vyp. 1 (28). S. 155–160. URL: <http://msu.edu.ua/>
12. Harashchuk Ye. Ponyattya i sutnist' kul'tury politychnoho protestu. Naukovyy chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova Vypusk 15"2014. S.90-95.
13. Kroytor A. V. Politychnyy aktsionizm yak forma mystets'koho vyrazhennya politychnoho protestu. *Aktual'ni problemy filosofiyi ta sotsiologiyi : Naukovo-praktychnyy zhurnal / Holov. red. S. H. Sekundant, vidpov. red. D. V. Yakovlev; Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny ; Natsional'nyy universytet "Odes'ka yurydychna akademiya".* Odesa, 2019. Vyp. 24. S. 24-33. DOI: 10.32837/apfs.v0i24.886

Viktoriia Datsenko,

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Cherkasy State Technological University*

CHANGED ART FORMAT

Culture has many territories. The culture of our country is perceived through the vision and creativity of modern artists. Today, our Ukrainian art is political. While we fight for our independence, war culture continues to develop and change under the influence of war. However, both culture and art, without losing their value, change their formats. Significant shifts in the sphere of culture and art reveal to us a visible and deep connection with political, sociological and demographic changes, with contradictory processes.

Old aesthetic criteria lose their orientations and a different reality is built, a limitless space for free creation opens up. Contemporary art in our country before the war was sometimes unrecognized, often spontaneous, and a real art market did not function. Modern art is the collapse of an outdated paradigm and a record of the process of this collapse. Decay can be a gesture of creation. And you need to go through this process in a meaningful way.

New possibilities combine with new technologies and build new, changed art formats. Our history is being reinterpreted. Our protest culture is about us, about Ukrainians.

Keywords: *culture, modern art, current art, russian-Ukrainian war, creativity, protest culture.*

УДК 140.8:316.6](=161.2) ”364”

Денис Рожков,*студент 3-го курсу факультету гуманітарних технологій ЧДТУ,
освітня програма «Політична філософія»***Олександр Мартинов,***студент 4-го курсу факультету гуманітарних технологій ЧДТУ,
освітня програма «Політична філософія»***Вікторія Даценко,***канд. філос. наук, доцент кафедри філософських і політичних наук,
Черкаський державний технологічний університет*

ЗМІНА СВІТОГЛЯДУ УКРАЇНЦІВ У ВОЄННИЙ ЧАС (соціально-економічні проблеми)

Згадуючи про становище нашого народу в сьогодні, ми зазнаємо впливу від війни. Криза охопила світогляд людей, змінюючи їх парадигму існування. Стан війни для сучасних цивілізованих суспільств – це незвична екзистенційна ситуація, яка пропонує нову мораль, нові способи реагування на подразники та на цілком побутові речі. Люди були змушені покинути свої рідні землі та евакуюватися з місць бойових дій. За таких умов волонтерство та інформаційна безпека стали важливим атрибутом для українського суспільства. Розглядається аналіз та власне соціологічне дослідження соціально-економічної складової, інфобезпеки населення, волонтерства та освіти під час воєнного стану. Поглиблення соціально-економічної проблематики має неабияке значення для нашої культури та цінностей.

Ключові слова: економіка, освіта, волонтерство, воєнний стан, міграція, Україна, інфобезпека, світогляд.

24 лютого 2022 року російський агресор розпочав повномасштабний наступ на територію України, російські війська атакували кордони українських областей, які межують з країною-ворогом. Наслідком цього стало запровадження воєнного стану о 05.30 по всій території України. Президент підписав Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [1], який був затверджений Верховною Радою України.

Війна спричиняє серйозні негативні наслідки в усіх сферах діяльності, зокрема і в соціально-економічній. Через обстріли та бомбардування агресорами зруйнована більша частина критичної інфраструктури та підприємств, місцями цілі регіони не мають змоги налаштувати відновлення працездатності цих та інших установ. Люди були змушені покинути свої рідні землі та евакуюватися з місць бойових дій. За таких умов волонтерство та інформаційна безпека стали важливим атрибутом для українського суспільства.

Такий стан справ поставив нам важливе питання: як змінилося економічне становище, життя та добродійність у людей? Актуальність статті полягає в аналізі цих питань та їх взаємодії один з одним.

Питанням дослідження економічного стану займалися Костьов'ят Г. І., Куриліна О. В., Гавриленко А. С., Казюка Н. П., Шекета Є. Ю., Багрій К. Л. та Касперович Ю. В. Аналітикою та організацією освітнього процесу займались Шевчук І. Б., Шевчук А. В. Удалова О. Ю., Дзюбинська Х. А., Ревка Т. О., та Ульянов О. І. Проблеми та перспективи розвитку волонтерства в Україні та світі досліджували Сидоренко С. В., Козачук М. Б. та Котелевець А. М. Глибоке вивчення інфобезпеки посилювали теоретичними і практичними знаннями Котерлін І. Б., Якубівська Ю. Є., Залєвська І. І. та Удренас Г. І.

Мета статті – розкриття ставлення українців до зміни їх фінансового стану, інфобезпеки населення та волонтерської діяльності під час війни.

Повномасштабна російська інтервенція в Україну, яка розпочалась 24.02.2022, стала початком кризи в усьому світі – як економічної, міграційної, так і світоглядної. Проте зрозуміло, що українське суспільство опинилося в епіцентрі зсувів світоглядних парадигм. Стан війни для сучасних цивілізованих суспільств – це незвична екзистенційна ситуація, яка пропонує нову мораль, нові способи реагування на подразники та на цілком побутові речі. Стан війни вимагає від суспільства консолідації, рафінування інформаційного простору, навичок самоорганізації та економічної грамотності. Подібні екзистенційні злами інспірують появу нових проблематик та інтенсивні дослідження в уже існуючих галузях і дисциплінах, але враховуючи нові умови та прогнозовані виклики.

Цікавість до соціально-економічної складової в дослідженні впливу війни на життя українського суспільства спричинена усвідомленням важливості фінансового стану, тобто матеріальних чинників на вищу, духовну ланку життя людини. Для прикладу розглянемо піраміду Маслоу, де перші сходинки – базові фізіологічні потреби: їжа, вода, тепло, відпочинок, безпека та комфорт, друга сходинка: соціалізація та визнання, третя – самоактуалізація. Згідно з Маслоу вищі сходинки піраміди (соціальні потреби, визнання, самоактуалізація) будуть цікавити людину лише після задоволення фізіологічних, матеріально-прикладних потреб. Таким чином, вплив матеріальних потреб та інтересів і можливість їх задовольнити є фундаментальним рушієм діяльності людини. Стан війни унеможлиблює отримання іноді навіть базових потреб, що спричиняє соціально-економічну дестабілізацію.

Попри весь песимізм, викликаний військовими діями, спираючись на результати П'ятнадцятого загальнонаціонального опитування в умовах війни, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» 23-24 липня 2022 р., маємо оптимістичні результати, пов'язані з оцінкою вектора справ в Україні. 73 % опитаних вважають, що справи в Україні рухаються у правильному напрямку, 12 % – мають протилежну думку, ще 15 % – не змогли оцінити. На заході

України респонденти відносно краще оцінюють власне економічне становище, але загальний економічний стан України за останні півроку оцінюється без змін – негативно, хоча опитані очікують на покращення власного фінансового стану. Відносна більшість (57 %) готова продовжувати працювати навіть у разі зменшення заробітної плати, 40 % готові шукати нову роботу. Серед останніх переважно молодь. Серед працюючих домінує впевненість у збереженні свого робочого місця у наступні півроку (переконані у цьому 83 %). Не впевнені 11 %. Найбільше останніх серед тих, чия зарплата зменшилася більше ніж на 50 %. Майже удвічі зросла кількість бажаючих розпочати власний бізнес: сьогодні 45 % хотіли б зайнятися підприємництвом, 9 % вже мають власну справу, 46 % не мають такого бажання. Мешканці заходу, молодь, більш забезпечені, чоловіки, зайняті у приватному секторі і мотивовані на успіх більшою мірою виявляють бажання зайнятися власною справою [2].

Однак важливо також наголосити, що під час військових дій Україна несе втрати в людському потенціалі: безпосередні жертви російської агресії та біженці, економіка держави страждає через знищення, закриття та релокацію бізнесу за кордон. Науковець З. Герасимів, розглядаючи економіку в умовах війни, пише: «Близько 30 % підприємств припинили свою роботу, ще близько 45 % частково працюють, що, в свою чергу, значною мірою вплинуло на надходження до бюджету. Багато підприємств переїхало в західні регіони країни і відновлюють свою роботу. Щоб запобігти дефіциту бюджету, необхідно максимально сприяти відновленню роботи бізнесу, забезпечити податкові пільги для підприємців в умовах військового стану» [3, с. 11]. Посилаючись на оцінку НБУ, Україна під час війни щотижня втрачає близько 50 млрд гривень, не рахуючи витрат від руйнувань [4].

Отже, питання відновлення економіки є однією з найважливіших проблем для українського суспільства, яку кваліфіковано розглядали Г. І. Костьов'ят, О. В. Куриліна, А. С. Гавриленко. У статті «Шляхи відновлення національної економіки в умовах воєнного стану» вони стверджують, що наразі працює лише половина економіки, а саме ті сектори, що забезпечують фундаментальні потреби суспільства: опалення, електропостачання, медичні послуги, виробництво та постачання товарів базового користування, а багато підприємств перелаштовуються на потреби військового сектору та й сам бюджет країни орієнтований на оборону, а отже, менше коштів виділяється на інші суспільно важливі аспекти. Дослідниці також наголошують на цікавому досвіді Південної Кореї у відновленні економіки після війни, цілями якої були: «посилення ключових галузей промисловості; зменшення безробіття; розробка ефективної управлінської методики; здійснення заходів, спрямованих на збільшення рівня експорту, що означало посилення конкурентоспроможності південнокорейських товарів та підвищення продуктивності праці» [5]. Методом досягнення цих цілей були: централізація управління, масштабна націоналізація, перехід банківської системи до рук держави та елементи планової економіки. Частиною цих методів відновлення економіки можна екстраполювати на Україну, не переймаючись,

що ці короткочасні заходи потраплять не в той «грунт», але інша частина, як-от елементи планової економіки, в суспільстві України, що швидко лібералізується, може викликати спротив з боку громадян, адже від світоглядних орієнтирів залежить успішність застосування різних економічних заходів. Після 1991 р. українська самосвідомість перебувала в стані стагнації, а каталізатором виходу зі світоглядного анабіозу стала революція Гідності. Українське суспільство почало ще більше демократизуватися і тяжіти до цінностей Європейського союзу, а після початку повномасштабного вторгнення суспільство чітко «апофатично» визначило для себе ту ціннісну парадигму та її елементи, які воно не хоче бачити у структурі власної держави. Ці елементи звісно персоніфіковані в образі росії та СРСР. Соціологічна група «Рейтинг» у своєму дослідженні «Ідеологічні маркери війни» від 27.04.2022 р. зафіксувала відчутні зміни у світогляді, пов'язані зі «спільним минулим» росії та України. Прикладом цього є показник ностальгії за розпадом СРСР: у росії за останні десять років він здебільшого зростає (з 2010 р. показник зріс з 55 % до 63 %), в Україні – знижувався (з 2010 р. з 46 % до 11 %). В результаті, на місце колись значущих та нав'язаних радянською пропагандою історичних постатей почали повертатися українські національні герої та символи. Таким чином, станом на кінець квітня 2022 р. в Україні зафіксовано найнижчий за історію спостережень показник ностальгії за розпадом СРСР (11%). Не жалкує за ним абсолютна більшість (87 %) [6]. Таким чином, події лютого 2022 р. вплинули на інтенсивну націоналізацію суспільства, що прогнозовано приведе до покращення умов життя в країні. Адже українці будуть орієнтуватися на майбутнє власної країни, національну ідею, євроінтеграцію, а не на інспіровані химери СРСР, паростки яких ще досі можна спостерігати в наративах та пропаганді російської федерації. Ідея «братських народів» та «єдиної колиски» українського, білоруського та російського народів, якою аргументують всі злочини проти людяності, є наріжним каменем пропаганди для найсугестивніших верств населення росії.

російська федерація також опосередковано й безпосередньо вчиняє злочини проти освіти: масовані ракетні удари по закладах освіти та енергетичній інфраструктурі, що часто унеможлиблюють освітній процес навіть дистанційно, а також інтеграція нових освітніх програм на тимчасово окупованих територіях. Освіта – один із найважливіших атрибутів держави і влади, кожен, хто має монополію на вплив у сфері освіти, має вплив і на державу в цілому. Саме тому у нацистській Німеччині існувало міністерство народної освіти й пропаганди, яке очолював Геббельс, тобто освіта і пропаганда були синкретичні. російська федерація та її попередні трансфігурації, хоч і вважає себе антагоністом нацизму, але систематично намагалась впливати на освіту України.

Останні роки Україна перебуває в стані оптимізації вищих навчальних закладів. Кількість ВНЗ скорочується, це пов'язано з різними чинниками, зокрема і демографічними. Кількість вступників зменшилась до рівня 2000/2001 р. Тому військові дії поглиблюють проблему вищої освіти.

Найбільше потерпають від російської агресії тимчасово окуповані та прифронтові регіони. Звідти студенти та викладачі часто релокуються і змушені продовжувати освітній процес на базі вищих навчальних закладів у відносно спокійніших регіонах. Багато здобувачів освіти виїхали в інші регіони та за кордон, що уможливило отримання ними освіти виключно дистанційним шляхом. Доктори економічних наук А. В. Шевчук та І. Б. Шевчук у статті «Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України» зазначають, що: «Внаслідок інтенсивних обстрілів і бомбардувань інфраструктура цих (закладів, розташованих у зоні активних бойових дій) ЗВО зазнала різного рівня пошкоджень і руйнувань. Так, 5 закладів вищої освіти зруйновано, а 41 – пошкоджено (майже 11 % від усіх ЗВО в Україні). Крім того, переміщено або перебуває у процесі переміщення 34 заклади вищої освіти» [7].

В таких складних і несприятливих умовах для отримання якісної освіти важливо розробити методологію навчального процесу. О. Ю. Удалова, Х. А. Дзюбинська та Т. О. Ревка в статті «Організація освітнього процесу в умовах війни» розглядають декілька способів можливої організації навчання: змішане або дистанційне навчання; екстернарно – самостійне опрацювання навчального матеріалу в рамках загальної, середньої освіти з подальшою атестацією; домашня освіта – де освітній процес організовується батьками, але учень має числитися в якомусь навчальному закладі, також можливий контроль з боку педагогів. Важливо подавати й опрацьовувати матеріали в повному обсязі, підтримувати освітній процес на якісному рівні [8, с. 444].

Найзручнішим способом отримання освіти для здобувачів під час війни є дистанційний формат проведення занять, але тут ми погоджуємося з думкою докторів економічних наук О. С Будзьяк та В. М. Будзьяк, що дистанційна освіта не є панацеєю, адже вона залежить від кон'юнктури не менше, ніж традиційна форма організації навчального процесу. «Основними ризиками в момент проведення занять є: відсутність доступу до мережі інтернет; відсутність світла; повітряні тривоги та необхідність переміщення в укриття; відсутність доступу до комп'ютера; термінова евакуація при попаданні в зону активних бойових дій тощо» [9 с. 46]. Однак варто погодитись і з контрверзою цього твердження – дистанційна освіта має також незамінні переваги. Понад 20 тисяч здобувачів перебувають поза межами країни і мають змогу навчатися та складати іспити виключно онлайн. А учні та студенти, що знаходяться в регіонах з підвищеною ймовірністю ракетних обстрілів, можуть не наражати себе на небезпеку, відвідуючи навчальні заклади, адже, зокрема, освітні установи – це одна з пріоритетних цілей російської агресії. Разом з тим виклики, з якими зіткнулися світ та Україна, сприяють цифровізації та діджиталізації багатьох аспектів життя. Враховуючи обставини, на середню та вищу освіту, ймовірно, чекає метаморфоза.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну пришвидшило процес самоусвідомлення українським суспільством самого себе. Ця «шокова терапія» запустила потужні синергетичні процеси. Сильний волонтерський рух з'явився

ще в 2014 р., з моменту окупації Донецької та Луганської областей, але інститут волонтерства повною мірою проявив себе після подій 24.02.2022 р. За рівнем волонтерської та громадської діяльності можна вимірювати рівень національної ідентичності та інклюзивності громадян у державні справи. Кандидат філософських наук С. В. Сидоренко зазначає: «Державі волонтерська праця допомагає ефективніше вирішити соціально-економічні, культурні проблеми. Розвиток волонтерства впливає на формування громадянського суспільства, слугує збільшенню ролі некомерційних та суспільних організацій, а самі волонтери впливають на розвиток країни, вирішуючи соціально значущі проблеми. Крім того, завдяки волонтерству вирішуються питання безробіття, заохочення населення до громадських, суспільно значущих проектів» [10].

Згідно з законом України «Про волонтерську діяльність» така діяльність є добровільною, соціально спрямованою та неприбутковою. Здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтерство є формою благодійності.

Виклики, з якими зіткнулась Україна, починаючи з кінця 2013 р., стали причиною становлення інституту волонтерства, ми не нівелюємо значення волонтерства до цього періоду, але зазначимо, що суспільству майже завжди потрібен подразник для активізації синергетичних механізмів і тому революція стала саме таким каталізатором. Аспірант кафедри соціології Чорноморського державного університету імені П. Могили М. Б. Козачук у статті «Нові види волонтерства в Україні як відповідь на виклики часу» згадує, що: «потужний поштовх розвитку волонтерського руху в Україні у 2013-2015 рр. надала Революція Гідності та війна на сході України. Так, ще під час Євромайдану багато людей за власною ініціативою надавали допомогу протестувальникам – безоплатно обігрівали, годували та лікували їх. Цей рух справді став надзвичайно масовим і поступово організувався в низку волонтерських рухів: «Самооборона Майдану», «Автомайдан», «Євромайдан-SOS» та багато інших» [11]. Волонтерська діяльність зробила великий еволюційний крок після Євромайдану, а волонтерство – важливий елемент російсько-української війни нарівні зі Збройними силами України. Проте, попри значний позитивний вплив волонтерства, перші роки після революції Гідності волонтерська та благодійна діяльність була переважно хаотичною і мала нестабільну динаміку, що залежала від кон'юнктури та суспільних потрясінь. За даними фонду «Демократичної ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова від 16 по 20 грудня 2016 р., «протягом 2016 року волонтерською діяльністю займалися 14 % українців – майже стільки ж, скільки й у 2015 році (13 %), і дещо більше, ніж у 2012 році (10 %). Найбільша кількість волонтерів у 2016 році була на Донбасі (24 %), у Центральному (17 %) та Західному (12 %) регіонах; істотно менше – на Сході (6 %) та Півдні (5,5 %)» [12]. До повномасштабного вторгнення росії в Україну волонтерство набуло інституційного, атрибутивного характеру, а українське суспільство було готове до ескалації конфлікту.

Б. М. Козачук також відзначає внесок громадян, які під час революції Гідності створювали сайти, що допомагали координувати дії протестувальників та надавали потрібний масив інформації [11]. Україна отримала й абсорбувала цей цифровий досвід під час Євромайдану, а в умовах гібридної російсько-української війни: ПСО, кібератаки на інформаційні ресурси агресора, «контрпропаганда», цифровий інструмент «ЄВорог», єдине суспільне телебачення, яке також можна переглядати в додатку «Дія», та інші аспекти діджиталізації активно застосовуються Україною в інформаційній війні проти росії.

Наразі волонтерство – другий фронт України у боротьбі проти російської агресії, наймасштабнішим його сектором є гуманітарний напрям, також все частіше підіймається питання екоциду, де велику роль відіграє екологічне волонтерство, що досить популярне на Заході, це доводить інтенції України з приводу євроінтеграції та прогресивність суспільства загалом й зусилля максимально нівелювати руйнівний вплив російської агресії на екологічний стан у світі. Стан війни мав дезінтегрувати українське суспільство, як це зазвичай відбувалося під час експансивних війн, адже війна маргіналізує соціум, але українці роблять титанічні зусилля для того, щоб ідеї гуманізму превалювали навіть під час гібридної війни, яка за визначенням є антагоністичною людяності.

Сучасні реалії спричинені глобалізацією та перебуванням людства в ері інформаційних технологій, які інтегровані майже в усі аспекти життя людини, потребують особливого розуміння та медіаграмотності. Такий інформаційний тоталітаризм дозволяє інспірувати наративи, формувати світоглядні позиції, цінності та спонукати до дії або бездіяльності. В минулих століттях війни вигравалися традиційною, фізичною зброєю, але XXI століття трансформує інформацію в метазброю, яка починає та закінчує війни, схиляючи терези в бік того, хто зможе оптимальніше її використати. Тому інформаційна політика, інфогігієна та формування медіаграмотності загалом, а тим паче в умовах війни є важливою складовою в українському суспільстві. Тому Президент України підписав указ про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 р. «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану». І. Б. Котерлін вдало зазначає, що «з моменту оголошення воєнного стану приймаються зміни до нормативно-правових актів з врахуванням реалій війни. Вони стосуються врегулювання деяких аспектів інформаційних правовідносин щодо заборони поширювати певну інформацію, враховуючи її суспільнонебезпечний характер; врегулювання важливих моментів щодо технічного фіксування інформації в умовах воєнного стану; встановлення чи посилення відповідальності за поширення певної інформації; врегулювання процесуальних дій щодо вилучення інформаційних даних» [13]. Інформаційною загрозою може вважатись будь-яка інформація, що становить реальну чи потенційну небезпеку та унеможливує або перешкоджає реалізації національних інтересів. Важливо відзначити, що не йдеться про абсолютне обмеження

свободи слова. В сучасному українському суспільстві зберігається плюралізм думок, навіть попри посилену політику інформаційної гігієни, але дані, що стосуються національної безпеки, знаходяться під посиленням контролем відповідних органів. Крім того, до осіб, що поширюють ворожі наративи, свідомо сіють паніку та розхитують суспільство зсередини або глоризують армію агресора, застосовується відповідна адміністративна або кримінальна відповідальність. І. І. Залевська та Г. І. Удренас у статті «Інформаційна безпека в умовах російської військової агресії» зазначають, що «несвідомі громадяни публікують у соціальних мережах фото та відео ворожих обстрілів, пересування української військової техніки чи позиції військових, не усвідомлюючи те, що цим полегшують завдання ворогові, створюють загрозу для військових та цивільних людей. Тому органи влади та структури громадянського суспільства мають через засоби масової інформації проводити постійну роз'яснювальну роботу серед населення, а правоохоронні органи – жорстко припиняти такі дії» [14]. Ми цілком погоджуємося з цією думкою та вважаємо, що інформування громадян і формування медіаграмотності, особливо в такий кризовий час, – набагато важливіший крок, ніж їх покарання. Дії так званої п'ятої колони, а саме, свідоме вчинення злочинних дій проти національної безпеки – прерогатива правоохоронних органів. Однак часто звичайні громадяни через недостатню поінформованість можуть шкодити інформаційній екосистемі, саме тому медіаграмотність є обов'язковим атрибутом під час війни, її відсутність схиляє терези в бік ворога.

Війна – це сильний імпульс, який впливає на життя суспільства, результати цих аксіологічних і побутових змін становлять прикладну цінність для дослідження. Враховуючи це, ми провели власне соціологічне дослідження, для того щоб предметно розглянути, як саме війна змінила життя українців. Опитування охоплює 1018 відповідей респондентів, що достатньо для того, щоб екстраполювати результати дослідження на суспільство в цілому. Перше питання стосувалося фінансового стану респондентів в умовах війни. В анкеті воно було подано так «Яке з цих тверджень охарактеризовує ваш фінансовий стан?». Опитуваним пропонувались такі варіанти відповідей: маю можливість іноді купувати дорогі речі (побут, транспорт тощо); достатньо грошей на їжу та одяг, але цього не достатньо, щоб купувати дорогі речі; вистачає грошей на їжу та ліки, однак на одяг не вистачає; не вистачає грошей на ліки; не вистачає грошей на їжу; не вистачає грошей на квартплату. Левова частка опитаних (49,9 %) має достатньо коштів на їжу та одяг, але фінансових ресурсів не вистачає на придбання дорогих речей. Вполовину менше респондентів (26,5 %) вказали, що мають змогу купувати дорогі речі, а 14,7 % відповіли, що мають кошти на ліки та їжу, але доходів недостатньо для купівлі одягу. Частка опитаних, які відповіли про наявні можливості дозволити собі що завгодно, становить 4,9 %. Зовсім незначна кількість респондентів вказала, що не вистачає коштів на ліки (1,4 %), їжу (0,8 %) та квартплату (1,8 %) Наявні результати дослідження вказують на те, що, попри військові дії,

воєнний стан та віялові відключення, які призводять до економічної нестабільності в державі, зокрема і безробіття, економічний стан громадян є задовільним (рисунок 1).

Яке з цих тверджень охарактеризовує ваш фінансовий стан?

1 018 ответов



Рисунок 1

В наступному питанні анкети респондентам пропонувалося зробити прогнози щодо майбутнього стану життя в Україні. В анкеті пропонувались такі варіанти відповідей, життя стане: набагато кращим; дещо кращим; без змін; дещо гіршим; набагато гіршим. 39,8 % опитаних мають оптимістичні прогнози і вважають, що життя в Україні стане дещо кращим, 19,4 % опитаних впевнені, що рівень життя зміниться і стане дещо гіршим, майже стільки ж респондентів (19,2 %) вважають, що все залишиться без змін. Песимістичні прогнози дають лише 6,8 % опитаних. Достатньо оптимістичні настрої вказують на те, що українці вже не живуть песимістичними, ірраціональними та емоційно забарвленими прогнозами, що превалювали на початку повномасштабного вторгнення, і більшою мірою оптимістично оцінюють сьогодення та майбутнє України (рисунок 2).

Як Ви вважаєте, через рік життя в Україні стане кращим чи гіршим, ніж зараз?

1 018 ответов

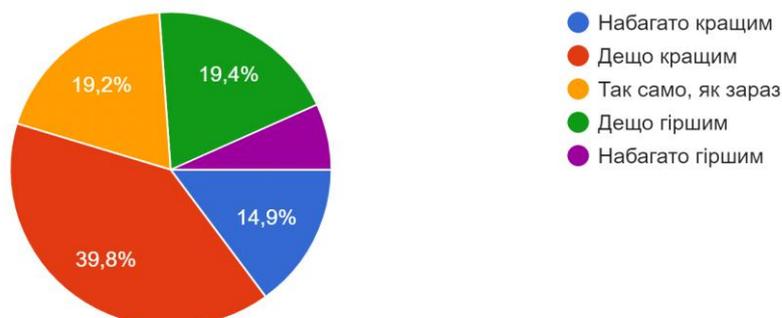


Рисунок 2

Працевлаштування – це аспект, який завжди страждає в кризові періоди та є однією з основних проблем, які впливають на умови життя людей. Тому важливо розуміти, як змінились умови роботи та працевлаштування в умовах воєнного стану. Питання в анкеті було відображено так: «Чи вплинув воєнний стан на поточні умови роботи за вашим місцем працевлаштування?». Більша частина опитаних, а саме 51,4 %, вказали, що зміни в умовах роботи все ж відбулися. 30,6 % опитаних не зазнали впливу війни на місцях роботи. Інша ж частина анкетованих, частка яких становить 18 %, не змогли визначитися з відповіддю. Результати цілком очікувані, адже через віялові відключення, знищення інфраструктури та підприємств, релокацію бізнесу і велику кількість компетентних внутрішньо переміщених осіб, яким вдалося влаштуватися на роботу, українці цілком органічно мають проблему з працевлаштуванням через енергетичну кризу, дефіцит робочих місць, профіцит кадрів та інші кон’юнктурні й економічні чинники (рисунок 3).

Чи вплинув воєнний стан на поточні умови роботи за вашим місцем працевлаштування?

1 018 ответов

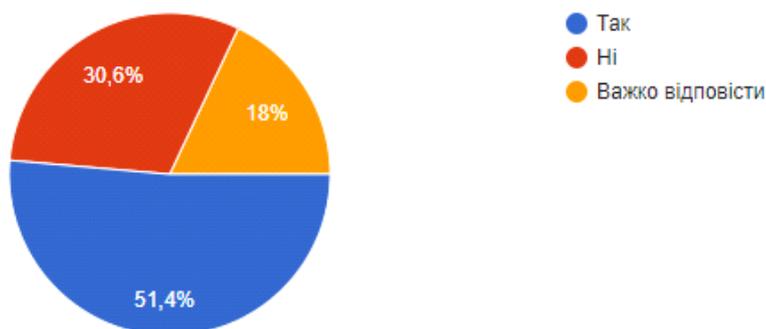


Рисунок 3

Підводячи підсумки, зауважимо таке: війна, яка відбувається на теренах нашої країни, змінила правила гри до життя та світогляду. Відобразилося це на рівнях інфобезпеки, соціально-економічної, освітянської та волонтерської діяльності. Кожна з цих ланок тісно пов’язані одна з одною, які в сукупності формують щільну сітку і створюють унісон. Інфобезпека прокладає шлях до критичного аналізу інформації, соціально-економічна ланка є регулятором держави та підприємств, освітянська – надає розвиток, волонтерство – формує громадянське суспільство. Наразі маємо зміну економічного стану в гірший бік. Підприємства перелаштовуються під військові потреби, половина бюджету країни віддається на оборону країни, через це коштів на забезпечення суспільно важливих аспектів надходить значно менше. Щодо інфобезпеки та волонтерства, зміни в суспільстві відбулися дуже бурхливі. Поглиблення цієї проблематики дослідників і науковців має неабияке значення для нашої культури та цінностей. Стан нашого суспільства має аналізуватися та бути на видному місці не тільки для українців, а й для усіх інших країн.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
2. П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи (23-24 лип. 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_ilyulya_2022_goda.html
3. Проблеми раціонального використання соціально-економічного, еколого-енергетичного, нормативно-правового потенціалу України та її регіонів: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. ГО «ІЕЕЕД», (01 черв. 2022 р.). Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 214 с. URL: https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/3203/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%9B%D1%83%D1%86%D1%8C%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Боковець В., Гевчук А. Стан та подальший розвиток бізнесових структур в умовах війни. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 4. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/09/2022-308-20.pdf>
5. Костьов'ят Г. І., Куриліна О. В., Гавриленко А. С. Шляхи відновлення національної економіки в умовах воєнного стану. 2022. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/1473/1471>
6. Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни (27 квіт. 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyaty_obschenacionalnyu_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html
7. Шевчук І. Б., Шевчук А. В. Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. 2022. Вип. 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1420/1367>
8. Удалова О. Ю., Дзюбинська Х. А., Ревка Т. О. Організація освітнього процесу в умовах війни. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2022. № 7 (12). URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/download/1772/1770&ved=2ahUKEwiP8KCrjpr8AhXJpIsKHNYcIAGUQFnoECBEQAQ&usg=AOvVaw2DGQPtEitnAvs3_gHgJOh
9. Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні, (3 трав.–13 черв. 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 504 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/45275/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%A1%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%2C%20%D0%A1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BA%D0%B0%202021.pdf>
10. Сидоренко С. В. Волонтерство як суб'єкт глобально-мережевого громадянського суспільства в контексті сучасних соціополітичних трансформацій. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2015. № 60. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://vestnikzgia.com.ua/article/view/47768/44032&ved=2ahUKEwj29u63h8X8AhWw9LsiHYyuDD8QFnoECAsQAQ&usg=AOvVaw3LvTSfrdNklyF__1ouFYc0
11. Козачук М. Б. Нові види волонтерства в Україні як відповідь на виклики часу. *Вісник НГУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2016. Вип. 1/2 (29/30). URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/24864/1/VPSP2016-1-2_52-57.pdf

12. Благодійність і волонтерство-2016: результати соціологічного дослідження 2017. URL: <https://dif.org.ua/article/blagodiynist-i-volonterstvo-2016-rezultati-sotsiologichnogo-doslidzhennya>
13. Котерлін І. Б. Інформаційна безпека в умовах воєнного стану у аспекті забезпечення інформаційних прав та свобод. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2022/25.pdf
14. Залевська І. І., Удренас Г. І. Інформаційна безпека України в умовах російської військової агресії. 2022. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/6.pdf>

References

1. Pro vvedennja vojennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
2. Piatnadtsiate zahalnonatsionalne opytuvannia. Ukraina pid chas viiny. Zainiatist i dokhody (23-24 lyp. 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_iyulya_2022_goda.html
3. Problemy ratsionalnoho vykorystannia sotsialno-ekonomichnoho, ekoloho-enerhetychnoho, normatyvno-pravovoho potentsialu Ukrainy ta yii rehioniv: materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. HO «IEEEED», (01 cherv. 2022 r.). Lutsk: SPD Hadiak Zhanna Volodymyrivna, drukarnia «Volynpolihraf», 2021. 214 s. URL: https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/3203/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%9B%D1%83%D1%86%D1%8C%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Bokovets V., Hevchuk A. Stan ta podalshyi rozvytok biznesovykh struktur v umovakh viiny. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. 2022. № 4. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/09/2022-308-20.pdf>
5. Kostovyat H. I., Kurylina O. V., Havrylenko A. S. Shliakhy vidnovlennia natsionalnoi ekonomiky v umovakh voiennoho stanu. 2022. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/1473/1471>
6. Desiate zahalnonatsionalne opytuvannia: Ideolohichni markery viiny (27 kvit. 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyaty_obschenacionalny_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html
7. Shevchuk I. B., Shevchuk A. V. Osvitnia analityka kriz pryzmu viiny: vyklyky ta mozhlyvosti dlia vyshchoi shkoly Ukrainy. 2022. Vyp. 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1420/1367>
8. Udalova O. Yu., Dziubynska Kh. A., Revka T. O. Orhanizatsiia osvitnoho protsesu v umovakh viiny. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Serii «Pedahohika», Serii «Psykhohohiia», Serii «Medytsyna»)*. 2022. № 7 (12). URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/download/1772/1770&ved=2ahUKEwiP8KCrjpr8AhXJpIsKHycIAGUQFnoECBEQAQ&usg=AOvVaw2DGQPtEitnAvs3_-gHgJOh
9. Osvitnii protses v umovakh voiennoho stanu v Ukraini, (3 trav.–13 cherv. 2022 r.). Odesa: Vydavnychi dim «Helvetyka», 2022. 504 s. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/45275/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7>

- %D0%B8%20%D0%A1%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%2C%20%D0%A1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BA%D0%B0%202021.pdf
10. Sydorenko S. V. Volonterstvo yak subiekt hlobalno-merezhevoho hromadianskoho suspilstva v konteksti suchasnykh sotsiopolitychnykh transformatsii. *Humanitarnyi visnyk ZDIA*. 2015. № 60. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://vestnikzgia.com.ua/article/view/47768/44032&ved=2ahUKEwj29u63h8X8AhWw9LsIHYYuDD8QFnoECAsQAQ&usg=AOvVaw3LvTSfrdNklyF__1ouFYc0
 11. Kozachuk M. B. Novi vydy volonterstva v Ukraini yak vidpovid na vyklyky chasu. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiologhiia. Pravo*. 2016. Vyp. 1/2 (29/30). URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/24864/1/VPSP2016-1-2_52-57.pdf
 12. Blahodiinist i volonterstvo-2016: rezultaty sotsiologichnoho doslidzhennia 2017. URL: <https://dif.org.ua/article/blagodiynist-i-volonterstvo-2016-rezultati-sotsiologicchnogo-doslidzhennya>
 13. Koterlin I. B. Informatsiina bezpeka v umovakh voiennoho stanu u aspekti zabezpechennia informatsiinykh prav ta svobod. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. 2022. № 1. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2022/25.pdf
 14. Zalievska I. I., Udrenas H. I. Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh rosiiskoi viiskovoi ahresii. 2022. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/6.pdf>

Denys Rozhkov,

3rd year student of group PF-209,

Oleksandr Martynov,

4th year student of group PF-199,

Viktoriia Datsenko,

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor of Philosophical and Political Sciences,

Cherkasy State Technological University

CHANGE OF UKRAINIANS' OUTLOOK IN THE WARTIME (socio-economic problems)

Thinking about the situation of our people today, we are affected by war. The crisis has engulfed people's outlook, changing their paradigm of existence. The state of war for modern civilized societies is an unusual existential situation that offers new morality, new ways of responding to stimuli and to completely everyday things. People were forced to leave their native lands and evacuate from places of hostilities. Under such conditions, the role of volunteering and information security has become an important attribute for Ukrainian society. This article examines the analysis and actual sociological research of the socio-economic component, information security, volunteering and education during martial law. Each of these problems was highlighted by a number of scientists and researchers. Deepening socio-economic issues is of great importance for our culture and values.

Keywords: *economy, education, volunteering, martial law, migration, Ukraine, information security, worldview.*

Діана Шишкіна,
Анжеліка Олексійчук,
Ілля Гризунов,
студенти 2-го курсу факультету гуманітарних технологій ЧДТУ,
освітня програма «Політична філософія»
Вікторія Даценко,
канд. філос. наук, доцент,
Черкаський державний технологічний університет

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ЧЕРКАЩАН У ПЕРІОД ВІЙНИ

Стаття містить результати дослідження на тему «Морально-психологічний стан суспільства у період війни». Автори розкрили проблему морального стану людини у складний період та її способи боротьби/протистояння руйнівному впливу ІІСО, провели соціологічне опитування населення Черкащини (у переважній більшості). Були поставлені завдання, які розкривали види, способи та наслідки впливу війни на психологічно-моральний стан населення та його життєдіяльність. Дослідження базується на аналізі, порівнянні та узагальненні відповідей респондентів, попередньо отриманих під час соціологічного опитування. Зроблено акцент на тому, що місце проживання українців під час війни має вплив на моральний стан людини та її життєдіяльність.

Ключові слова: *російсько-українська війна, ІІСО, Черкащина, населення України.*

Таке складне суспільно-політичне явище, як війна, руйнує не лише міста з будівлями, але й буденність звичайного громадянина: хтось назавжди втратить свою близьку людину, життя або просто не витримає морально і як наслідок потім страждатиме у морально-психологічному/емоційному плані.

Проблему, пов'язану з психологічним станом українців під час війни, вже неодноразово висвітлювали у різноманітних наукових роботах і посилювали теоретико-пізнавальну актуальність цих питань для нашого суспільства.

Проблеми впливу війни на громадське здоров'я висвітлювали чи досліджували такі науковці, як Г. О. Слабкий [1], М. М. Колодій [2]. Питаннями та протиріччями розвитку соціального світу займалися І. О. Павленко [3], І. О. Панафідін [4]. Ідею війни та її трансформацію в своїх наукових доробках представили П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізник [5], І. О. Панафідін [6]. Особливості гібридної війни висвітлив Р. О. Додонов [7]. Світопорядок, світоустрій трактують, описують, узагальнюють М. В. Бедюк [8], І. І. Павелко [9].

Зазначені автори у своїх дослідженнях робили висновки, базуючись на загальновідомій інформації, охоплюючи більшу частину населення, тим самим не виділяючи окремої соціальної групи. Наша команда зосередилась на вузкому колі респондентів, які у своїй переважній більшості проживають на території Черкащини, у центральній частині України, тобто ми зробили припущення, що морально-психологічний/емоційний стан черкащан не зазнав такого сильного і руйнівного впливу порівняно з іншою частиною населення України.

Мета дослідження – наша група шляхом проведення соціологічного опитування хоче отримати результати, які допоможуть нам виявити види, способи та наслідки впливу війни на морально-психологічний стан населення, і оновити нашу базу знань у розділах психологічного впливу війни на людей.

Ми поставили перед собою такі завдання:

- виявити морально-психологічний/емоційний стан населення у період війни;
- визначити основні фактори впливу на психічний стан людини та її життєдіяльність;
- з'ясувати, як вплив війни відображається у повсякденному житті людей.

Методи дослідження: проведення соціологічного опитування, аналіз отриманих результатів, порівняння результатів з дослідженнями інших авторів, узагальнення.

Команда дослідників провела опитування серед черкащан для того, щоб дізнатися, що відчувають зараз містяни та як оцінюють свій психологічно-емоційний стан.

Чи звикло населення до війни та життя у стані постійного стресу?
З початком повномасштабного вторгнення в Україну більшість українців відчули на собі незліченну кількість переживань, перші місяці ми перебували у суцільному стресі, однак, як відомо, людина пристосовується до будь-яких подій, що можуть спіткати її. Після проведення соціального опитування серед черкаських містян відповіді підтвердили той факт, що переважна більшість звикла до таких умов, стрес став постійним супутником громадян. Як відомо всім, жителі вже не ховаються, почувши звуки сирен, більшість продовжують прямувати спокійною ходою, незважаючи на небезпеку, що лишень декілька місяців тому пробирала до мурах.

Так, люди адаптувалися до нинішніх обставин, проте, чи не є така реакція самообманом, своєрідним захистом психіки? Виникнення апатії та сприйняття ситуації як звичайної повсякденності захищає нас, наші внутрішні процеси роблять усе можливе, щоб ми вижили. Постійне надмірне виділення адреналіну на фоні подій продовжується навіть, коли тихо, але, звикнувши бути у вирі таких почуттів, ми сприймаємо це як норму.

Навіювання стану, в якому нам добре, пристосування людського мозку до будь-чого робить наше існування можливим у період війни, за будь-якого її розвитку.

Наше опитування доводить (рисунок 1), що людей, які звикли жити у стані стресу та в період війни, – 84,8 %, але є й ті, хто досі не може оговтатись і впоратись з величезним емоційним напруженням. Кожен сьомий із опитуваних перебуває в нестабільному стані, інколи стикається з панічними атаками, тривогами, відчуттям страху за себе та інших.

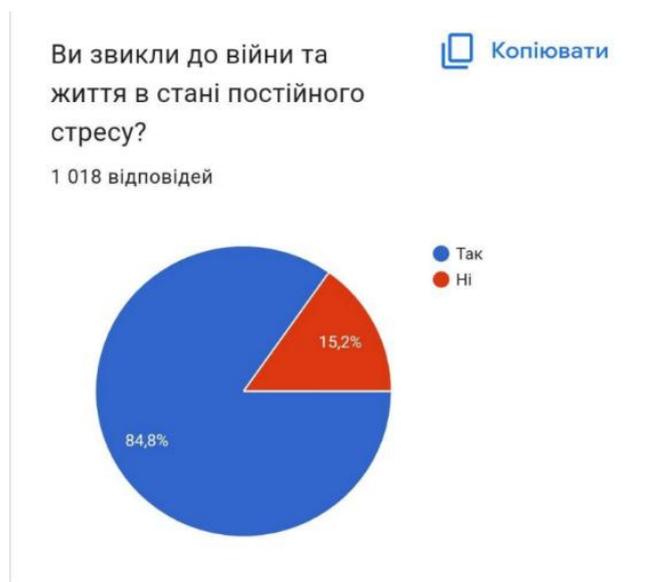


Рисунок 1

Виснаження від надмірної кількості новин про війну. Одним із ефективних методів боротьби проти надмірної тривожності є дозоване отримання новин із перевірених джерел. На жаль, ми стикнулися з тим, що усі без винятку соцмережі переповнені новинами стосовно перебігу війни, тому інколи навіть не можемо убезпечити себе від перегляду занадто чутливого контенту чи, навпаки, фейкової інформації.

Не можна заперечувати, що в цей спосіб відбувається й війна в інформаційно-медійному просторі. Деякі канали транслюють новини так, аби протидіяти російській пропаганді, яка згубно впливає на нашу психіку, адже зазвичай подібні пабліки переповнені гучними заголовками й «100 %-ю» правдивістю про несприятливий перебіг подій для України.

Результати опитування показали (рисунок 2), що майже кожен другий виснажений від надмірної кількості новин про війну. Однак більша частина – 59,4 %, учасників – ствердили, що не відчувають дискомфорту від перенасичення медіапростору інформацією стосовно сьогоднішніх подій на теренах України. Це можна пояснити тим фактом, що наразі значна кількість людей хочуть бути в курсі подій на лінії фронту, загалом стосовно

зовнішньої політики, елементів внутрішньої – це дає спокій у психологічному плані, адже таким чином ми начебто контролюємо ситуацію і знаємо, що варто робити, до чого готуватися.

Та все ж не варто присвячувати увесь свій вільний час перегляду новин, не розбираючись, звідки вони, чи є вони достовірними, які джерела інформації. У наш час, зважаючи на всі перипетії, слід критично сприймати все, що переглядаєш, а в епоху технологій побачити можна все та навіть трохи більше.

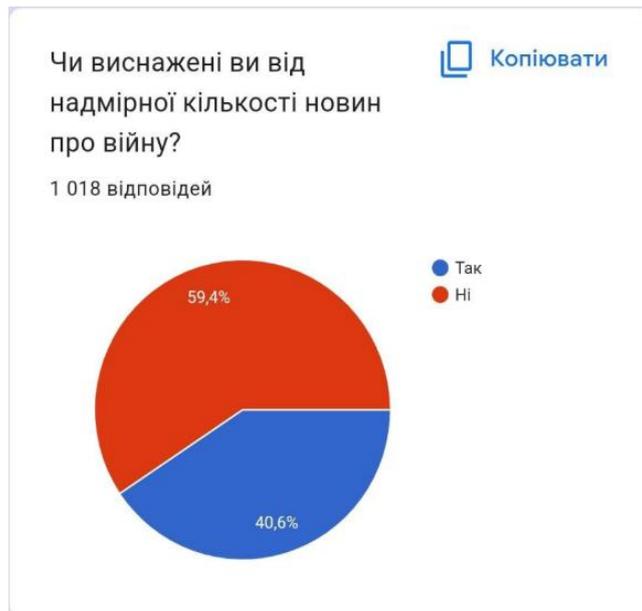


Рисунок 2

Чи зросла політична зацікавленість населення після початку повномасштабної війни? У зв'язку з війною ми побачили, як стрімко змінюється українське суспільство, адже до війни більша частина громадян або зовсім не цікавилися політичними питаннями, або не надавали цьому великого значення. Спираючись на World Values Survey Wave 7, ми можемо побачити такі результати. У 2020 р. лише 7,9 % відповіли, що політика – це дуже важливо, а 22,5 % – скоріше важливо, ніж ні. За результатами проведеного нами тесту 69,5 % респондентів відповіли, що почали цікавитися політикою більше, ніж до війни, у 19,6 % не змінилися інтереси, а 10,8 % було важко вирішити.

Можна зробити висновки, що більшості важко залишатись аполітичними під час війни. Політика перестає бути важливою темою лише для вузького кола людей, а створення та поширення політичних новин, інформації та пропаганди набуває різних форм і популяризації для широких мас. Все більше можна знайти інтерв'ю, коментарів та дописів до кожної політичної та воєнної події, більш того, усі ці матеріали набирають велику кількість переглядів.

Все це можна простежити і через соціальні мережи на прикладі стрімкого зростання саме груп, каналів політиків чи активістів. Наприклад, Youtube-канал С. Стерненка на 17 лютого 2022 р. налічував 464 тис. підписників. На сьогодні – вже 1,4 млн., це насправді неймовірні результати, однією з причин яких є збільшення попиту з боку глядачів саме на такий контент, що позиціонує себе як патріотичний, україномовний. І таких історій дуже багато.

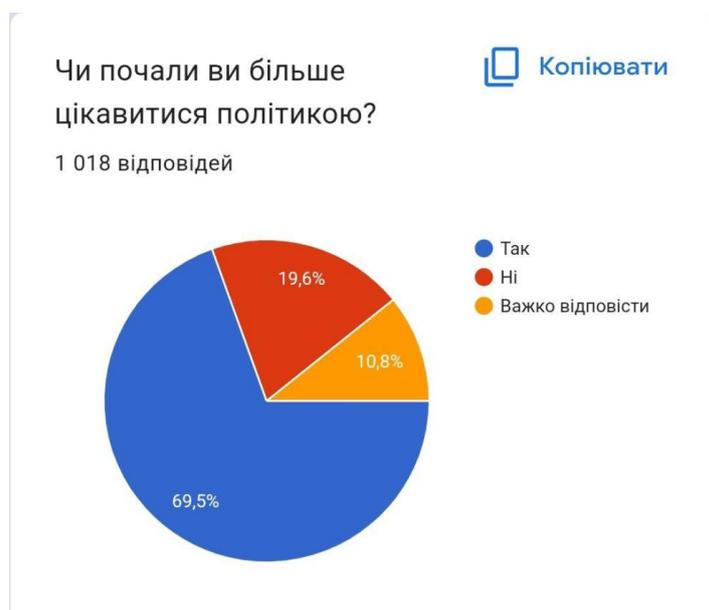


Рисунок 3

Чи почали громадяни проводити більше часу зі своєю родиною?

Інститут родини дуже важливий для будь-якої країни, адже саме в ній формуються стійкі взаємозв'язки, виховуються наступні покоління, передається досвід та традиції. За статистикою WVS, у 2020 р. 85 % українців відповіли, що родина – це дуже важливо, а 13 % – скоріше важливо.

З початком війни зміни відбулися і в цій сфері. 46,4 % (рисунок 4) наших респондентів відповіли, що почали проводити більше часу зі своєю родиною. Причин для цього було дуже багато. Велика кількість людей були змушені покинути свої оселі та переселитися до своїх родичів, ті, хто раніше бачились декілька разів на рік та були розділені сотнями кілометрів, нині мешкають разом. Інша причина – це згуртування усіх людей та зміцнення взаємовідносин заради допомоги один одному, волонтерства, захисту країни.

На жаль, війна також і зруйнувала багато взаємозв'язків, адже не в кожній родині вдалося знайти спільну думку про навколишні події. Переважно це стосується тих із нас, в кого залишились родичі в Росії, Білорусі, адже їхнє бачення війни є зовсім іншим.

Частині з нас довелося бути розлученими з близькими. Еміграція, внутрішнє переселення та втрата родичів має місце в багатьох родинах. Наслідки цього українське суспільство буде відчувати десятиліттями.

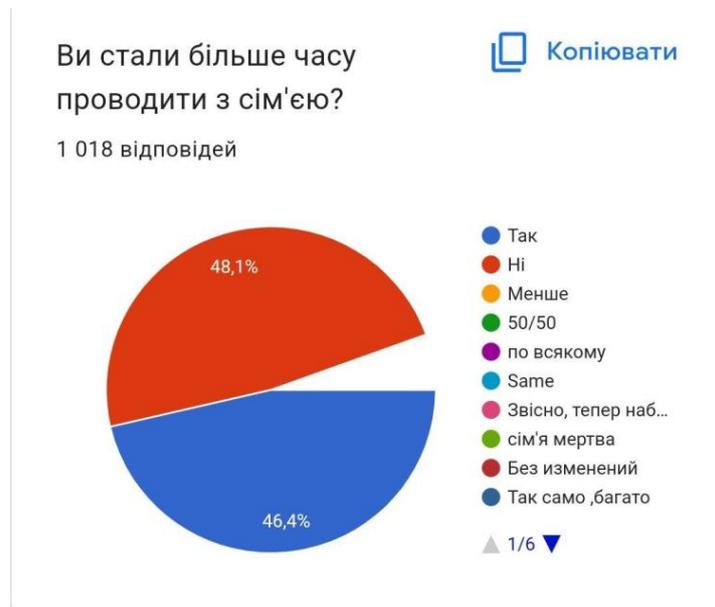


Рисунок 4

Наскільки часто українці почувають себе відірваними від реальності? П'яте питання нашої анкети стосувалося схильності людей до дереалізації під впливом війни, поставлене питання виглядає так: «Іноді Ви відчуваєте себе відірваним від реальності?». Головна проблема цього питання полягає у тому, що військові конфлікти завжди супроводжуються виникненням важких психологічних травм, серед яких ми можемо зустріти й дереалізацію, яка, у свою чергу, є однією з ознак ПТСР. Її можна віднести до класу культурної травми усіх українців, оскільки військовий конфлікт між Росією та Україною триває вже понад дев'ять років і торкнувся значної частини населення [11].

За результатами дослідження, проведеного у 2022 р. Г. О. Слабким, люди, які знаходяться у регіонах поза межами тимчасової окупації та активних бойових дій, мають низьку схильність до появи та розвитку травматичних розладів [1]. Проте саме дереалізація стає найпоширенішою травмою серед людей цих регіонів, оскільки почуття провини, постійні непередбачувані загрози та відсутність повноти розуміння ситуації стають механізмами впливу на наше відчуття зв'язку із реальністю.

Таким чином, за результатами нашого дослідження (рисунок 5) ми можемо зробити висновок, що психологічне здоров'я черкашан – тієї частини українців, які перебувають поза межами тимчасової окупації та активних бойових дій, – хоч і не зазнало серйозного травматичного впливу, але все одно 53,9 % респондентів страждають від дереалізації у період війни.

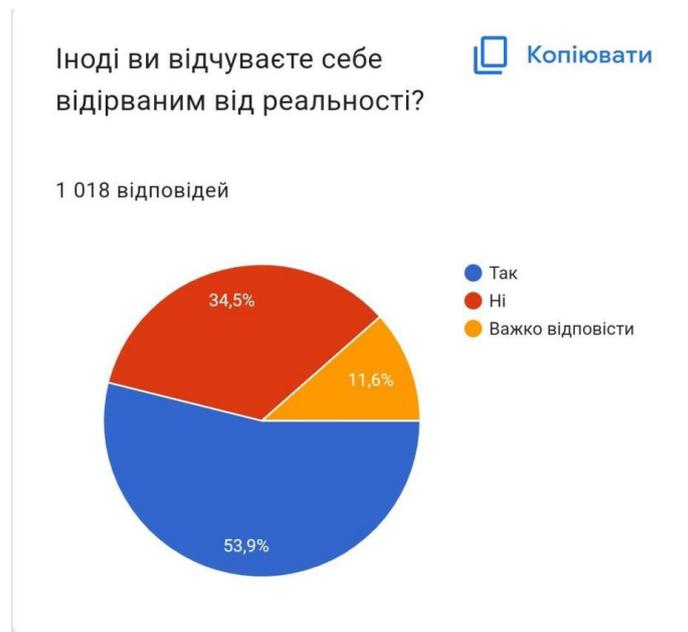


Рисунок 5

Чи стали важливими емоції та почуття інших людей? Перебуваючи у постійному стані стресу, людина схильна до імпульсивних вчинків, які часто негативно впливають на її взаємовідносини та комунікацію з іншими соціальними групами, тому нам було важливо відстежити почуття емпатії, поставивши запитання: «Чи стали Ви більше піклуватися про життя інших людей та співчувати їх проблемам?»».

За результатами нашого опитування 65,1 % (рисунок 6) населення дійсно почало більше піклуватися про оточуючих та звертати увагу на їхній емоційний та психологічний стан.

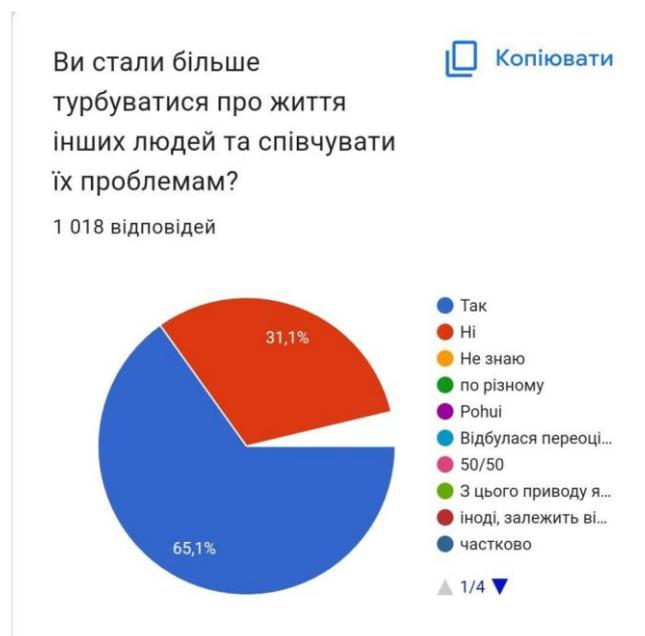


Рисунок 6

Висновки. Завершивши наше опитування, ми хочемо узагальнити та виокремити основні наші підсумки. Шляхом проведення соціологічного опитування ми отримали інформацію, яка допомогла нам краще описати основні фактори впливу війни на людину та їх наслідки.

Ми з'ясували, що навіть ті громадяни, які проживають у регіоні за межами окупації та активних бойових дій, все одно відчувають постійне напруження, тривогу і стрес, до якого вже більш ніж 80 % опитуваних навіть звикли.

Більш ніж 50 % людей зазначили, що рівень їх тривоги та стресу зростає й через надмірне споживання інформації/новин, що стосуються саме війни, тому ми, спираючись на ці дані, робимо висновок, що вплив ПСО на емоційно-психологічний стан українців достатньо високий.

Українці вже давно пристосувалися до складного воєнного періоду, проте вони не приховують тих фактів, які вказують на різку зміну їх звичного, довоєнного ритму життя. Так, ми дізналися, що майже 50 % містян зблизилися з членами своєї родини, а більш ніж 60 % – почали проявляти емпатію стосовно інших.

Цим дослідженням ми змогли частково порівняти результати минулих наукових праць та соціологічних опитувань, які з'явилися під впливом війни. Ми також побачили, що регіон, в якому перебувають респонденти під час проходження опитування, також має свій значний пом'якшуючий вплив на емоційно-психологічний стан населення.

Список використаних джерел

1. Слабкий Г. О. Вплив війни з російською федерацією на громадське здоров'я в Україні та оптимізація підготовки спеціалістів з громадського здоров'я та клінічної психології, здатних вирішувати глобальні медичні виклики, які зумовлені війною. 2022. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/46530>
2. Колодій М. М. Вплив війни подібний до впливу радіації – вона вражає усіх, без винятку. 2022. URL: <http://surl.li/eejov>
3. Павленко І. О. Розвиток соціального світу: взаємозв'язок миру та війни: автореферат. 2015. URL: [Pavlenko_eref_2015.pdf](#)
4. Панафідін І. О. Справедливість і війна: проблема поєднання. *Актуальні проблеми духовності*: зб. наук. праць / відп. ред. Я. В. Шрамко. Кривий Ріг, 2012. Вип. 13. С. 161–172.
5. Гай-Нижик П. П. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики. 2016. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Zbirka/Ahresiiia_Rosii_proty_Ukrainy_istorychni_peredumovy_ta_suchasni_vyklyky/
6. Панафідін І. О. Ідея війни та проблема її трансформації. *Актуальні проблеми духовності*: зб. наук. праць / відп. ред. Я. В. Шрамко. Кривий Ріг, 2010. Вип. 11. С. 315–326.
7. Додонов Р. О. Гібридна війна: *inverboetipraxis*: монографія / Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р. О. Додонova. 2017. 412 с.

8. Бедюк М. В. Особливості реалізації програми «Психологічна допомога бійцям АТО та їхнім сім'ям». 2016. URL: <http://surl.li/eejiw>
9. Павелко І. І. Дослідження розладів психологічного та фізичного здоров'я учасників бойових дій. 2019. URL: [file:///D:/Инет/Investigation_of_psychological_and_physical_health_disorders_in_combatants%20\(4\).pdf](file:///D:/Инет/Investigation_of_psychological_and_physical_health_disorders_in_combatants%20(4).pdf)
10. Яцина О. Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. 2022. URL: <http://surl.li/eejma>
11. Берездецька Л. В. Спроба аналізу військового конфлікту на сході України в площині травматичних подій. URL: <http://surl.li/eejig>

References

1. Slabkyi H. O. Vplyv viiny z rosiiskoiu federatsiieiu na hromadske zdorovia v Ukraini ta optymizatsiia pidhotovky spetsialistiv z hromadskoho zdorovia ta klinichnoi psykhologii zdatnykh vyrishuvaty hlobalni medychni vyklyky, yaki zumovleni viinoiu. 2022. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/46530>
2. Kolodii M. M. Vplyv viiny podibnyi do vplyvu radiatsii – vona vrazhaie usikh, bez vyniatku. 2022. URL: <http://surl.li/eejov>
3. Pavlenko I. O. Rozvytok sotsialnogo svitu: vzaiemozviazok myru ta viiny: avtoreferat. 2015. URL: Pavlenko_aref_2015.pdf
4. Panafidin I. O. Spravedlyvist i viina: problema poiednannia. *Aktualni problemy dukhovnosti*: zb. nauk. prats / vidp. red. Ya. V. Shramko. Kryvyi Rih, 2012. Vyp. 13. S. 161–172.
5. Hai-Nyzhyk P. P. Ahresiia Rosii proty Ukrainy: istorychni peredumovy ta suchasni vyklyky. 2016. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Zbirka/Ahresiia_Rosii_prot_Ukrainy_istorychni_peredumovy_ta_suchasni_vyklyky/
6. Panafidin I. O. Ideia viiny ta problema yii transformatsii. *Aktualni problemy dukhovnosti*: zb. nauk. prats / vidp. red. Ya. V. Shramko. Kryvyi Rih, 2010. Vyp. 11. S. 315–326.
7. Dodonov R. O. Hibrydna viina: inverboetinpraxi: monohrafiia / Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa / pid. zah. red. prof. R. O. Dodonova. 2017. 412 s.
8. Bediuk M. V. Osoblyvosti realizatsii prohramy «Psykhologichna dopomoha biitsiam ATO ta yikhnim simiam». 2016. URL: <http://surl.li/eejiw>
9. Pavelko I. I. Doslidzhennia rozladiv psykhologichnoho ta fizychnoho zdorovia uchasnykiv boiovykh dii. 2019. URL: [file:///D:/Ynet/Investigation_of_psychological_and_physical_health_disorders_in_combatants%20\(4\).pdf](file:///D:/Ynet/Investigation_of_psychological_and_physical_health_disorders_in_combatants%20(4).pdf)
10. Iatsyna O. F. Vplyv viiny na psykhichne zdorovia: oznaky travmatyzatsii psykhiky ditei ta pidlitkiv. 2022. URL: <http://surl.li/eejma>
11. Berezdejska L. V. Sproba analizu viiskovoho konfliktu na skhodi Ukrainy v ploschyni travmatychnykh podii. URL: <http://surl.li/eejig>

**Diana Shishkina,
Anzhelika Oleksiychuk,
Illya Grizunov,**

*students of the 2nd year of the Faculty of Humanitarian Technologies of ChSTU
educational program Political philosophy*

Viktoriia Datsenko

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Cherkasy State Technological University*

MORAL AND PSYCHOLOGICAL STATE OF CHERKASY CITIZENS DURING THE WAR

This article has been written on the basis of a social survey conducted by a group of students from the ChSTU. The topic of the survey is an actual problem, formulated in the form of the question "How has the war affected your life." The survey includes both humanitarian and socio-economic issues. The survey was conducted from December 20, 2022 to January 9, 2023 on the Google Forms platform, 1018 respondents completed it.

Thinking about the situation of our people today, we are affected by war. The crisis has engulfed people's outlook, changing their paradigm of existence. The state of war for modern civilized societies is an unusual existential situation that offers new morality, new ways of responding to stimuli and to completely everyday things. People were forced to leave their native lands and evacuate from places of hostilities. Under such conditions, the role of volunteering and information security has become an important attribute for Ukrainian society. This article examines the analysis and actual sociological research of the socio-economic component, information security, volunteering and education during martial law. Each of these problems was highlighted by a number of scientists and researchers. Deepening socio-economic issues is of great importance for our culture and values.

Our group, by conducting a sociological survey, wants to obtain results that will help us identify the types, methods and consequences of the influence of war on the psychological morale of the population and update our knowledge base in the sections of the psychological impact of war on people.

We have set ourselves the following tasks:

- to identify the moral and psychological/emotional state of the population during the war;*
- to determine the main factors of influence on the mental state of a person and his/her life;*
- to find out how the impact of the war is reflected in their daily lives;*

Research methods: conducting a sociological survey, analyzing the results obtained, comparing the results with studies by other authors, summarizing.

Keywords: *Russian-Ukrainian war, IPO, psychological-moral state, Cherkasy region, population of Ukraine.*

Олена Астапова-Вязьміна,

канд. філос. наук, доцент,

Черкаський державний технологічний університет

ФІЛОСОФСЬКИЙ МУЗЕЙ: СПРОБА ОБГРУНТУВАННЯ СМИСЛОВИХ ВІЗУАЛІЗАЦІЙ ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ

У статті розкривається спроба надати обґрунтування науковій концепції смислових візуалізацій ідей в рамках філософського музею із ілюструванням на конкретних прикладах. Сучасний музей презентує інтерактивну платформу для ознайомлення та обговорення актуальної проблематики, але постійно діюча експозиція у філософському музеї практично неможлива. Останній розглядається як контекст філософських ідей, що вписані в історію розвитку наукових відкриттів та винаходів людства, що дозволяє одним поглядом охопити історію філософської думки та артикулювати філософську, культурологічну, соціальну, політичну проблематику Будь-який музей сприяє отриманню знання. Філософський музей, долаючи стереотипність презентації культурної спадщини, дозволяє конструювати тісний взаємозв'язок між автором філософської концепції та самою концепцією, вписуючи її та автора в складний історичний контекст.

Ключові слова: *філософський музей, філософська ідея, візуалізація філософської ідеї, африканська філософія, Г. Орука.*

1956 року М. Гайдеггер, будучи всесвітньовідомим філософом, через 29 років після публікації «Буття і часу», роботи, що руйнувала історію онтології (за висловом самого автора), замінивши питання про природу буття питанням про буття буття, пише невеличку працю під назвою «Що таке філософія?». Покритикувавши метод Декарта, проаналізувавши людське існування за допомогою феноменологічного методу, висвітливши проблеми екзистенційної філософії, Мартін Гайдеггер запитує – що таке філософія? І саме це питання називає шляхом його ж вирішення [6, с. 50], зауважуючи, що напрям розмови має давати нам гарантії, що ми рухаємося всередині філософії, а не навколо неї, ця розмова має торкатися нас самих, а саме – нас у нашій сутності [6, с. 48].

Безперечно, знайти відповіді на поставлені питання можливо в різні способи, наприклад, заглибитись у світ філософських текстів, слухати лекції, читати матеріали наукових конференцій. На жаль, запит отримання філософського знання не завжди може бути реалізований. Людині, яка не знайома з філософією і хоче до неї доторкнутись, допоможе філософський музей. Так, наприклад, філософський музей працює при Міланському університеті на філософському факультеті (новина датована 5 листопада 2019 року) [14], пропонуючи ознайомлення з філософською проблематикою

через контекст гри. Йдеться про переживання мисленнєвих експериментів, парадоксів, отже, міркування пов'язуються з грою та досвідом, що дозволяють відтворити створення філософського розмислу, як пише сайт: «відвідувачі можуть буквально грати з парадоксами та мисленнєвими експериментами, щоб оцінити їх евристичну роль у філософських дослідженнях» [14].

Знайомлять широку аудиторію з досягненнями філософської думки лекторії, інтерактивні виставки, конференції, що працюють при філософських товариствах на різній основі (постійно чи періодично). Постійно діюча виставка Американського філософського товариства (American Philosophical Society) (до речі, засновано 1743 року Б. Франкліном з метою поширення корисних знань) пропонує відвідувачам відчутти тісний зв'язок історії та сучасності. 2001 року Товариство відкрило музейну галерею у філософському залі [16]. На сайті APS розміщуються оголошення щодо лекцій, наприклад, планується провести виставку, присвячену «Прагненню та наполегливості: 300 років жінок в науці», яка триватиме до 30 грудня 2023 року [16].

Німецький музей філософії *DenkWelten eV* працює в Єні. Офіційний сайт публікує основну ідею музею – «створити музей філософії, а не філософів. Музей призначений для ілюстрації філософських ідей за допомогою експонатів, що вражають уяву, мають внутрішню художню цінність і, за необхідності, можуть бути інтерактивними. Мета музею – докорінно розширити уявлення відвідувачів про філософію» [2].

Метою дослідження є обґрунтування смислових візуалізацій філософських ідей, що виникали протягом розвитку людства, в певний спосіб обумовлюючись та корелюючись з винаходами й відкриттями.

Музеї, методи збору та презентації інформації у виставковому форматі породжують значну кількість філософських проблем. «Філософія музеїв є доволі новою дисциплінарною галуззю і вона зможе змінити погляд на традиційну філософську проблематику, а також дозволить переосмислити епістемологічний, етичний вимір людства, питання соціального життя та культури», так описують мету дисципліни В. Харрісон (Victoria S. Harrison) та Ф. Тоннер (Philip Tonner) в роботі «Philosophy of Museums» [4]. В есе про музейну етику, розміщеному у «Philosophy and Museums: Essays on the Philosophy of Museums», зазначається на ставленні до відвідувача музею не як до пересічного глядача, а як суб'єкта, що має певні відношення із виставковими експонатами [3, с. 304], що, безумовно, актуалізує місце музею в комунікативній практиці.

Артикуляція нашого дослідження рухатиметься в руслі концепції, запропонованої І. Яковець. Пропозиції поліаспектного підходу до музею, презентація моделі комплексної взаємодії «музей↔дизайн» [17, с. 5] обґрунтовують сучасну модель музею, що може бути використана в концептуальній схемі створення музею філософських ідей.

Створення та функціонування музеїв видатних представників філософської думки – як світової, так і вітчизняної – безумовно, окреслюють рівень розвитку філософських ідей. Звичайно, мало хто залишиться байдужим,

побачивши будинок Л. Вітгенштайна (Haus Wittgenstein), що є відомим не тільки завдяки своїм архітектурним рішенням (побудований в стилі модерн), але й через постать видатного мислителя, який безпосередньо брав участь у його проєктуванні. Саме в цей період відбулись перші зустрічі Л. Вітгенштайна з М. Шліком, Ф. Вайсманном, Р. Карнапом [9, с. 17], представниками Віденського гуртка, з діяльністю якого пов'язується зародження логічного позитивізму.

Цікавим для відвідувачів буде будинок-музей Гегеля в Штутгарті, де можна побачити власні речі мислителя і рукописи; на другому поверсі будинку варто відвідати квест-кімнату «Феноменологія духу», де можна зануритись в часи перебування Гегеля в Єнському університеті [5].

Філософські ідеї, презентовані видатними мислителями, цікаві саме у варіанті, коли до ідеї можливо, так би мовити, доторкнутись. Філософська ідея в філософському музеї стає діалоговою, з нею можливо і необхідно спілкуватись.

Запропонована нами композиція розвивається в контексті аналізу розвитку історії філософської думки, від античних часів до сьогодення, де філософські течії, концепції, теорії візуалізуються на фоні наукових досягнень людства, війн, революцій, відкриттів та винаходів, безсумнівно, відтворюючи на собі їх вплив. Питання щодо онтологічного типу філософського музею залишається відкритим. Естетична, оціночна, історична складові перейдуть, скоріше, у світ уяви, але їх можливо буде відчутти. Філософська ідея розгорнеться в просторово-часовому вимірі, який ілюструється в конкретних виставкових елементах.

Основний виставковий стенд розгортається в декількох площинах. Перша – фон відкриттів та винаходів людства, по декілька позицій на кожен епоху. Друга – персоналії видатних мислителів. Третя площина – презентація філософської епохи, течії, напряму. Четверта – вільний контекст для розгортання філософської ідеї, наприклад, політичної думки, історії утопій від «Держави» Платона до «1984» Оруелла. Так, Демокрит був сучасником Сократа, міг знати Анаксагора, який вже був старим в часи молодості Демокрита. Сократа на страту оголосила демократія і тоді стає зрозумілим, чому Платон звертається до Спарти як прообразу своєї ідеальної держави. Обговорення політичних систем та типів держав може починатись з платонівської «Держави», де кожний тип обігриватиметься не тільки текстом, а й власними міркуваннями глядачів.

Запропонована композиція дозволяє глядачеві поставити себе в умови картини світу, з якої складається погляд на світ. У такий спосіб останній конструюється як позиція, а людина конституюється як суб'єкт. Додатковим фоном суб'єктивного сприйняття філософських ідей є колір виставкового стенду: розпочинаючись зі світло-блакитного кольору, відтінок посилюється з кожним переходом до наступної епохи, створюючи модель хвилі, що захоплює філософську ідею в її наступному новому розгортанні.

Головний епістемологічний розрив відбувається в статусі «людина всередині картини світу», і акт пізнання формується через цілісну візуалізацію контексту пам'яті і вписування її в той чи інший елемент виставки. Можливості філософського музею, з одного боку, дуже обмежені, а з другого – не мають меж. По-перше, сама історія філософських ідей охоплюється як одне ціле, а по-друге, виокремлення певної проблематики дозволить проілюструвати її візуальний ряд. Наприклад, якщо подивитись на мислителя як на людину з її слабкостями, закоханостями, надіями, горем тощо. По-третє, формування філософської культури, оскільки ключовою цінністю музею є пізнавальний характер, а отже, генерування нових ідей. Сутнісне завдання філософського музею – прибрати бар'єри між тим, хто хоче ознайомитись із філософією, та самою філософською ідеєю.

До прикладу, «Логіко-філософський трактат» Вітгенштайна не може бути прочитаним та зрозумілим поза контекстом часу, коли твір був написаний. Творча діяльність Вітгенштайна припадає на період між двома світовими війнами: він був учасником Першої світової, при чому пішов добровольцем, під час Другої світової працював у лондонській лікарні, із аптеки переносив ліки в палати хворих і просив нікому не говорити, хто він, хоча є свідчення, що Вітгенштайна впізнали деякі співробітники шпиталю.

Стає зрозумілим, чому Вітгенштайн хотів відвідати Радянський Союз, і 1935 року ця подія сталася. По-перше, в роки Першої світової війни Вітгенштайн зацікавився працями Л. Толстого, йшлося про перенесення на аналітичну філософію релігійних поглядів Л. Толстого. 1914 року Вітгенштайн купив книжку Толстого «Стисле викладення Євангелія», читає її два місяці поспіль, вона стає для нього своєрідним талісманом, і зрештою солдати почали його звати «людиною з Євангелієм» [10, с. 2]. Близькість з ідеями Толстого фіксується Вітгенштайном в «Логіко-філософському трактаті» в коментарі 6.431.1: «смерть не є подією життя». 1926 року Вітгенштайн напише словник (*der Wörterbuch für Volksschulen*), спочатку учні записували слова, які вони використовували в домашніх завданнях, а потім Вітгенштайн на цій підставі зробить синоптичний словник і останній нагадуватиме словник Л. Толстого [10, с. 12].

Імовірно, що музей філософських ідей не може претендувати на величезну кількість експонатів, але музей може запропонувати працювати з філософськими ідеями, як вони народились, чому, що вплинуло на їх формування. Наприклад, Джон Локк: дати його життя 1632–1704. Дивлячись на стенд, бачимо, як плинув час, через 20 років після смерті Локка народиться Кант і переживе Локка на 100 років. Звичайно, самі цифри ні про що не скажуть, але відчуття часу та перебування в часовому просторі буде відчутним. Сам видатний англійський мислитель пережив три громадянські війни в Англії, англо-іспанську війну 1654–1660 років, був сучасником Кромвеля. «Два трактати про правління», датовані 1690 роком, стануть ключовим текстом в теорії лібералізму.

Віллард Куайн – видатний американський філософ, приїхав до Відня на початку 30-х років ХХ століття. Куайн знайомиться з роботою Віденського гуртка, з його представниками – Р. Карнапом, Г. Рейхенбахом, М. Шліком, А. Тарським. Як зауважує Д. Боррадори: «це спілкування привело до виникнення міцної інтелектуальної хвилі, яка не тільки пов'язала Куайна з логічним позитивізмом, але й через нього вплинула на сучасну американську думку» [1, с. 27]. Після повернення в Америку Куайн протягом десяти років працює над однією з основних проблем Віденського гуртка – питанням про роль логіки в обґрунтуванні математики. Складно уявити, як склалася б доля Куайна як філософа, якби не Друга світова війна. Куайн іде на війну добровольцем, три роки служить у військово-морському флоті і після війни приймає рішення не розробляти «якогось конкретного напрямку в філософії», але його стаття «Дві догми емпіризму» дає поштовх розвитку постаналітичної філософії [1, с. 29]. Друг Куайна Дональд Девідсон (відомий американський філософ, займався філософією мови, аналітичною філософією та філософією розуму, вони знайомляться на початку Другої світової) теж йде добровольцем і впродовж 1942–1945 років служить у військово-морському флоті. Після війни на семінарах Куайна вивчає нові проблеми філософії і згодом зауважить, що «мислення залежить від трикутника відносин, що включатиме принаймні двох співрозмовників та спільні для них події» [1, с. 38].

Філософський твір великого вітчизняного мислителя Григорія Сковороди «Сад божественних пісень» посідає почесне місце в добі Просвітництва. Особливості вітчизняної філософської думки, з одного боку, обґрунтуються філософською позицією Г. Сковороди, а з другого – часово візуалізується постать великого сучасника Сковороди – Александра Баумгартена (вперше увів термін «естетика»), який, у свою чергу, був послідовником філософських ідей Г. Ляйбніца та Х. Вольфа.

Зароджується філософська думка на європейському континенті, як відомо, в Давній Греції. І запропонована послідовність зміни філософських ідей, філософських епох розглядається здебільшого в контексті західного типу філософствування. Однак, презентуючи основні етапи розвитку філософської думки, слід зазначити, що, крім східної, європейської, американської філософії, є ще філософія африканська, щоправда, надзвичайно рідко згадувана в сучасній європейській філософській думці. Ми вирішили виправити цей недолік, звернувшись до постаті одного із яскравих представників африканської філософії – Генрі Одери Оруки. За задумом композиції він має, так би мовити, завершувати експозиційний ряд, але саме тому, що саме Орука поставив питання про африканську філософію – що таке африканська філософія.

Не претендуючи на глибину вивчення зазначеного питання, звернімо увагу на філософську концепцію Генрі Оруки. Він був кенійським філософом, автором концепції «African Sage Philosophy» («африканська філософія мудреців»). Орука виходить у своїх дослідженнях з того, що африканцям

дорікали, що вони не є здатними до філософії, приписуючи їм генетичну неповноцінність (12, с. 167).

Орука визначає основні напрями, що становлять підґрунтя африканської філософії: 1) африканська етнофілософія; 2) африканська націоналістично-ідеологічна філософія; 3) професійна африканська філософія та 4) філософія мудреця. Орука стверджував, що філософія мудреця «походить від мислення або думки мудрих людей. В історичному сенсі це означає думку мудреця, який живе здебільшого в сільській місцевості, і дослідження орієнтується на людей, які не мають сучасної освіти. В такому розумінні можливо асоціювати філософію мудреця з «неграмотністю», вживаючи цей термін у вузькому значенні. Мудрецем може бути людина, яка має докторський ступінь, а може бути і людина, яка проживає в сільській місцевості і ніколи не відкривала дверей школи» (12, с. 181). У такий спосіб Орука стверджує про два типи мудреців: народний мудрець та філософський мудрець. Перший – добре орієнтується в мудрості, звичаях своєї культури, другий – критично осмислює таке знання. Філософія першого є філософією першого порядку, філософія другого – є розмислами, раціональним обґрунтуванням, оцінкою філософського мудреця подій, що відбуваються.

Етнофілософія стосується міфів, фольклору, дотична народній мудрості, але це не логічно узгоджені думки. Подібний світогляд є характерним майже для всієї Африки, зауважував автор концепції. Чи можемо говорити про африканську метафізику, епістемологію, африканську етику тощо? Питання в тому, наскільки філософською є така філософія.

Сутність та особливість філософії Африки полягає в тому, що жодна людина не може претендувати на авторство думки, остання не ототожнюється з окремим мислителем, а належить суспільству в цілому. І, з одного боку, може виглядати як закрита система, а з другого – як жива філософія думка зберігається не в писемній формі, а в пам'яті людей. Етнофілософія вказує на унікальність філософської позиції з позиції її характеру, методології, сфери застосування. Розглянута Орукою націоналістична ідеологічна філософія розуміє африканський гуманізм як символ значимої свободи та незалежності, на відміну від концептуальних систем Заходу.

Суперечливим для дослідників африканської філософії видаються питання «філософськості» та «африканськості» африканської філософії [13, с. 175]. Якщо дивитись на філософію з західної аналітичної позиції, то до африканської філософії слід застосовувати, так би мовити, західні мірила. Проте можливо поставити питання, що світогляд будь-якої групи людей, просіяний крізь фольклор, легенди, міфи, прислів'я, формує їхню філософію. Доречним буде згадати деяких дослідників африканської філософії, які в своїх наукових розвідках намагались виокремити основні проблеми африканського філософського дискурсу, проблеми африканських філософів. Так, наприклад, П. Темплес (Placide Frans Tempels) був бельгійським місіонером, 1945 року написав роботу «Філософія банту» («Vantu

Philosophy)), з незвичайного боку розкриваючи причини звернення до африканської філософії та необхідність її дослідження. Як стверджує автор на початку книги, «якщо сучасному та надцивілізованому європейцеві не вдається звільнитись від предкової настанови, то це тому, що його рефлексии ґрунтуються на завершеній філософській системі, що надихалась християнством, на позитивному інтелектуальному уявленні про всевіт людини, про життя, смерть та виживання духовного начала – душі. Цей смисл видимого та невидимого глибоко закорінений в душі західної культури, щоб не виявлятися знову під час важливих життєвих подій» [14, с. 9]. При цьому автор запитує, чи можемо приписати думці банту «філософську систему» і текстом дослідження доводить, що так, обґрунтовуючи метафізичні поняття філософії банту. «Християнська думка, сприйнявши формули грецької філософії, а може і під її впливом, визначила цю загальну реальність: буття як таке, реальність, яка є, «щось суще». Ця метафізика ґрунтується на статичному фундаментальному понятті буття. І саме тут виявляється відмінність між західним мисленням, мисленням банту та первісних людей. ...Ми можемо осягти трансцендентальне поняття «буття», звільнивши його від сили, але не банту: сила є в його думці необхідним елементом буття, а поняття сили невід'ємне від визначення буття. Немає (у банту) ідеї буття, що є окремою від ідеї сили, а без цього елементу сили не мислиться жодне буття» [14, с. 21]. І далі: Саме тому, що будь-яке буття є сила і тільки сила, ці категорії сили охоплюють всі «істоти»: Бога, живих та мертвих людей, тварин, рослин, мінералів. Отже, будучи силою, всі ці істоти презентуються банту як сили» [14, с. 24]. Подібна позиція щодо важливості вивчення африканської філософії читається в праці «Африканська релігія та філософія» («African Religions and Philosophy») (1969) Д. Мбіті, кенійського християнського філософа, письменника, батька сучасного африканського богослов'я. Він уважав, що традиційні африканські релігії заслуговують на таку саму повагу, як іудаїзм, християнство, буддизм, іслам.

Висновки. Платон в «Теететі», Аристотель в «Метафізиці» стверджували, що філософія починається з подиву. Музей філософських ідей, так само як і художній музей чи краєзнавчий, є місцем, де як експозиція виставляється сам сенс: з ним слід зустрітися та зрозуміти його, а може запропонувати свій.

Запропонована модель філософського музею, перш за все, надасть зоровий досвід. Вся історія філософської ідеї візуалізована, в реальному часі можливо побачити зміну ідей та епох, відчутти, як рухалась і продовжує рухатись людська думка. Окремо може бути презентований філософський календар, але не як пасивна одиниця виставки, а як інтерактивна модель, що дозволяє зорієнтуватися в існуючих датах та утворити нове знання.

Сучасна епоха не визначає знання як секрет, що закодований. Акт пізнання формується в поєднанні досвіду, активності, задоволення від самого

процесу. Це може бути варіант ігри з парадоксом чи розв'язання мисленнєвого експерименту. Той, хто навчає, і той, хто навчається, суб'єкт та об'єкт пізнання мають рівні сили, музей не пропонує єдиний спосіб отримання знання, а запрошує до нового контексту з новими функціями та можливостями самостійного його переосмислення. Музей філософських ідей надає можливість генерувати нові ідеї, тому що звертає увагу на одну з особливостей існування предметів у часі: можливість їх виживання як за межами культурного світу, в якому вони виникли, так і за межами картини світу їх творця.

Список використаних джерел

1. Borradori G. The American Philosopher. Conversations with Quine, Davidson, Putnam, Nozick, Danto, Rorty, Cavell, MacIntyre, and Kuhn. The University of Chicago Press, Ltd., London, 1994. 177 p.
2. DenkWelten eV. URL: <http://www.denkwelten.net/>
3. Philosophy and Museums: Essays on the Philosophy of Museums / V. S. Harrison, A. Bergqvist, G. Kemp (eds.). Cambridge University Press, 2016, 385 p.
4. Harrison V. S., Tonner Ph. Philosophy of Museums. URL: <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199766567/obo-9780199766567-0241.xml>
5. Hegel Haus Museum. URL: <https://www.hegel-haus.de/escape-room>
6. Heidegger M. What is that – Philosophy? URL: <https://pdfcoffee.com/what-is-thatphilosophy-by-martin-heidegger-pdf-free.html>
7. Hodel R. Ludwig Wittgenstein. George M., Herlth J., Münch C., Schmid U., Tolstoj alstheologischer Denker und Kirchenkritiker. Göttingen, 2014. 772 p.
8. Hooper-Greenhill E. Museums and the Shaping of Knowledge. Taylor & Francis e-Library, 2003. URL: [http://pustaka.unp.ac.id/file/abstrak_kki/EBOOKS/Hooper-Greenhil-Museums_and_the_Shaping_of_Knowledge_\(The_Heritage_Care_Preservation_Management\)\(1992\).pdf](http://pustaka.unp.ac.id/file/abstrak_kki/EBOOKS/Hooper-Greenhil-Museums_and_the_Shaping_of_Knowledge_(The_Heritage_Care_Preservation_Management)(1992).pdf)
9. Leitner B. The Wittgenstein House. Architecture, 2000. 189 p.
10. Milkov N. Tolstoj und Wittgenstein: Einfluss und Ähnlichkeiten. URL: https://kw.uni-paderborn.de/fileadmin/fakultaet/Institute/philosophie/Milkov/Schriften_zum_Download/WittTolstoj4.pdf
11. Oddie G. What Do we See in Museums? URL: <file:///C:/Users/Zver/Downloads/whatweseeinmuseums.pdf>
12. Odera Oruka, H. Sage Philosophy: Indigenous Thinkers and Modern Debate on African Philosophy (Philosophy of History and Culture. Vol. 4), E. J. Brill. 1990. 273 p. URL: <https://brill.com/display/title/3180>
13. Oruka in the Twenty-first Century Kenyan Philosophical Studies, II. The Council for Research in Values and Philosophy, 2018. 372 p. URL: <https://www.crvp.org/publications/Series-II/20-Contents.pdf>
14. Tempels P. Bantu Philosophy. URL: <http://www.cyrho.com/data/Placide%20Tempels%20Bantu%20Philosophy%201959.pdf>
15. The First Real Museum of Philosophy Prepares of Launch: See the Museo della Filosofia in Milan. URL: <https://www.openculture.com/2020/01/the-first-museum-of-philosophy-prepares-to-launch.html>

16. Visit the Museum. URL: <https://www.amphilsoc.org/visit-museum>
17. Яковець І. О. Сучасний художній музей як мистецький патерн: сутність, функціонування, розвиток: автореф. дис. ... д-ра мистецтвознавства. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/2513/1/19-05%20-AVTOREFERAT-YAKOVETS.pdf>

References

1. Borradori G. The American Philosopher. Conversations with Quine, Davidson, Putnam, Nozick, Danto, Rorty, Cavell, MacIntyre, and Kuhn. The University of Chicago Press, Ltd., London, 1994. 177 p.
2. DenkWelten eV. URL: <http://www.denkwelten.net/>
3. Philosophy and Museums: Essays on the Philosophy of Museums / V. S. Harrison, A. Bergqvist, G. Kemp (eds.). Cambridge University Press, 2016, 385 p.
4. Harrison V. S, Tonner Ph. Philosophy of Museums. URL: <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199766567/obo-9780199766567-0241.xml>
5. Hegel Haus Museum. URL: <https://www.hegel-haus.de/escape-room>
6. Heidegger M. What is that – Philosophy? URL: <https://pdfcoffee.com/what-is-thatphilosophy-by-martin-heidegger-pdf-free.html>
7. Hodel R. Ludwig Wittgenstein. George M., Herlth J., Münch C., Schmid U., Tolstoj alstheologischer Denker und Kirchenkritiker. Göttingen, 2014. 772 p.
8. Hooper-Greenhill E. Museums and the Shaping of Knowledge. Taylor & Francis e-Library, 2003. URL: [http://pustaka.unp.ac.id/file/abstrak_kki/EBOOKS/Hooper-Greenhil-Museums_and_the_Shaping_of_Knowledge_\(The_Heritage_Care_Preservation_Management\)\(1992\).pdf](http://pustaka.unp.ac.id/file/abstrak_kki/EBOOKS/Hooper-Greenhil-Museums_and_the_Shaping_of_Knowledge_(The_Heritage_Care_Preservation_Management)(1992).pdf)
9. Leitner B. The Wittgenstein House. Architecture, 2000. 189 p.
10. Milkov N. Tolstoj und Wittgenstein: Einfluss und Ähnlichkeiten. URL: https://kw.uni-paderborn.de/fileadmin/fakultaet/Institute/philosophie/Milkov/Schriften_zum_Download/WittTolstoj4.pdf
11. Oddie G. What Do we See in Museums? URL: <file:///C:/Users/Zver/Downloads/whatweseeinmuseums.pdf>
12. Odera Oruka, H. Sage Philosophy: Indigenous Thinkers and Modern Debate on African Philosophy (Philosophy of History and Culture. Vol. 4), E. J. Brill. 1990. 273 p. URL: <https://brill.com/display/title/3180>
13. Oruka in the Twenty-first Century Kenyan Philosophical Studies, II. The Council for Research in Values and Philosophy, 2018. 372 p. URL: <https://www.crvp.org/publications/Series-II/20-Contents.pdf>
14. Tempels P. Bantu Philosophy. URL: <http://www.cyrho.com/data/Placide%20Tempels%20Bantu%20Philosophy%201959.pdf>
15. The First Real Museum of Philosophy Prepares of Launch: See the Museo della Filosofia in Milan. URL: <https://www.openculture.com/2020/01/the-first-museum-of-philosophy-prepares-to-launch.html>
16. Visit the Museum. URL: <https://www.amphilsoc.org/visit-museum>
17. Yakovets I. O. Suchasnyi khudozhnii muzei yak mystetskyi patern: sutnist, funktsionuvannia, rozvytok: avtoref. dys. ... d-ra mystetstvoznava. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/2513/1/19-05%20-AVTOREFERAT-YAKOVETS.pdf>

Olena Astapova-Viazmina,
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
Cherkasy State Technological University

THE PHILOSOPHICAL MUSEUM: AN ATTEMPT TO GROUND MEANINGFUL VISUALIZATIONS OF PHILOSOPHICAL IDEAS

The article reveals an attempt to provide a concept for a philosophical museum. The modern museum presents an interactive platform for familiarization and discussion of current issues, but a permanent exhibition in a philosophical museum is practically impossible. The latter is considered as the context of philosophical ideas written into the history of the development of scientific discoveries and inventions of humanity, which allows to cover the history of philosophical thought at a glance and articulate philosophical, cultural, social, political issues. Any museum contributes to the acquisition of knowledge, a philosophical museum, overcoming the stereotypicality of the presentation of cultural heritage, allows to construct a close relationship between the author of a philosophical concept and the concept itself, inscribing it and the author in a complex historical text.

Keywords: *philosophical museum, philosophical idea, visualization of philosophical idea, African philosophy, G. Oruka.*

Наукове видання

ГУМАНІТАРНИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

Число 35

Статті подаються в авторському редагуванні.

Технічний редактор Т. А. Манжура

Коректура Т. В. Костенко

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 4,07. Обл.-вид. арк. 5,54. Тираж 50 прим. Вид. № 22-60.

Видавець – Черкаський державний технологічний університет
бульвар Шевченка, 460, м. Черкаси, 18006.

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 896 від 16.04.2002.

Виготівник – ФОП ГОРДІЄНКО Є.І.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.

Україна, 18000, м. Черкаси тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94

e-mail: book.druk@gmail.com